

אמיר גולדשטיין

'מלחמת הפרות והישע':
מנחם בגין במלחמת ששת הימים
ולידתו המחודשת
של הימין בישראל

'מלחמת הפדות והישע': מנחם בגין במלחמת ששת הימים ולידתו המחודשת של הימין בישראל

בשער המאמר:
ראש הממשלה לוי
אשכול והשר מנחם
בגין עם אלון פיקוד
דרום ישעיהו גביש
מבקרים אצל כוחות
צה"ל בסיני,
13 ביוני 1967
(צילום: משה מילנר, לע"מ)

שמונה שבועות לאחר מלחמת ששת הימים העלה מנחם בגין בפני חברי מרכז תנועת 'חרות' את האפשרות ש'יבוא יום ואכתוב ספר על ששת הימים שזעזעו את העולם'.¹ השם היה פרוזה על השם שהעניק העיתונאי האמריקני ג'ון ריד לספרו על המהפכה הקומוניסטית ברוסיה: 'עשרת הימים שזעזעו את העולם'.² ארבע שנים מאוחר יותר שב בגין והזכיר את תכניתו והסביר: 'אודה, ולא אבוש, כי הנושא אינו מרפה ממני', אך הוסיף: 'עדיין לא נתפנתי לכתוב את אשר למדתי עליו, מקרוב. ומי יודע, על פי מאמר חז"ל הידוע, מתי אֶפְנֶה?'.³ בשלב זה פרסם מאמר בן שני חלקים והעניק לו את הכותרת 'פרק מספר העתיד להיכתב'. אולם הספר לא נכתב מעולם. אף בשנים הארוכות שלאחר פרישתו לא עמדו לבגין הכוחות להשלים את המלאכה. ספר זה ואחרים שלא כתב והעובדה שלא השאיר אחריו יומן אישי הותירו חלל מצער עבור הכתיבה ההיסטורית על אודות בגין. אולם כיוון ששם הספר נקבע כבר זמן קצר לאחר ההתרחשויות, ניתן ללמוד ממנו על הכרתו של בגין בהשפעה מרחיקת הלכת של מלחמת ששת הימים, לא רק על המזרח התיכון ועל מדינת ישראל אלא גם על מקומם ומעמדם שלו עצמו ושל הזרם שהנהיג בתולדות הציונות ומדינת ישראל.

מקומו ומעמדו של הימין הציוני⁴ היו משניים ולעתים אף שוליים בהנהגת זאב ז'בוטינסקי (1925–1940) ולמשך זמן רב גם בהנהגת בגין (1948–1967). ברבות הימים התברר שבעקבות מלחמת ששת הימים התחוללה בהם תמורה של ממש. מאמר זה מתרכז בפער המשמעותי בין השפעתו השולית של בגין על מהלכי המלחמה ועל ההכרעות בתקופה שמיד לאחריה – בניגוד לנרטיב התנועתי ובניגוד לגל הכתיבה הראשון על מלחמת ששת הימים – לבין ההשלכות הנרחבות של אירועי קיץ 1967 על דרכם של בגין והזרם שהוביל להשגת מעמד ציבורי וכוח פוליטי הולכים וגוברים בישראל.

הביטוי 'מלחמת הפדות והישע' מצוטט מתוך: בגין אל 'מחנאי, 4 בדצמבר 1967, מ"ז, פ 20א–10 / 40. וראו גם: א' נאור, ארץ-ישראל השלמה: אמונה ומדיניות, חיפה תשס"א, עמ' 66. במקום אחר כתב בגין: 'מלחמת הגאולה, הקרויה לפי שעה מלחמת ששת הימים' (מ' בגין, 'האור שבקע אותו לילה מהכנסת', מעריב, II באוגוסט 1967).

1 פרטוקול ישיבת מרכז 'חרות', 3 באוגוסט 1967, מ"ז, 18/2–11. שמונה ימים מאוחר יותר שינה מעט את שם הספר המוצע ואמר בריאיון לג' כהן: 'בבוא היום, אם האלוהים יתן לי שנות חיים, אכתוב ספר שאכנהו: "ששת הימים שזעזעו את המזרח ואת המערב"' (בגין, האור שבקע [שם]).

2 J. Reed, *Ten Days That Shook the World*, New York 1977. הספר יצא לאור לראשונה בשנת 1919.

3 מ' בגין, 'פרק מספר העתיד להיכתב (א)', מעריב, 18 ביוני 1971. ראו גם: הנ"ל, 'פרק מספר העתיד להיכתב (ב)', שם, 2 ביולי 1971.

4 אני משתמש במונח 'הימין הציוני' ככינוי כללי לגורמים שפעלו בתוך התנועה הרוויזיוניסטית, ושהציגו עצמם כבעלי זיקה אליה (ולעתים כירשיה, במקרה של המפלגות שהנהיג בגין, 'חרות', גח"ל ו'הליכוד'). המונח ימין יסודו אמנם בהשקפות כלכליות-חברתיות אך במציאות הישראלית ככל שחלפו השנים זוהה הזרם שהחל בז'בוטינסקי, ושנמשך בבגין, כימין, הן בהשקפותיו הכלכליות-חברתיות – שהיו מנוגדות לסוציאליזם דמוקרטיה – והן בתפיסותיו בשאלות חוץ וביטחון, שהיו באופן כללי נציות.

חבר הכנסת
מנחם בגין מציג
את עמדת מפלגתו
'חרות' (כלפי
הממשלה החדשה,
מליאת הכנסת
בירושלים,
2 בנובמבר 1961
(צילום: פריץ כהן, לע"מ)

במאמר אחר עסקתי בהרחבה בהתרחשויות במהלך תקופת ההמתנה מנקודת הראות של בגין, 'חרות' וגח"ל. ניתחתי את מניעיו של מנהיג הימין ואת התנאים שאפשרו לו לפלס את דרכו לראשונה לממשלת ישראל.⁵ כאן אציע דיון שיטתי ראשוני במקומו במלחמה, במהלכה ובימים שאחריה. בגין לא היה שחקן יחיד בימין אך בשבועות האלה הוא זכה לתפקיד מפתח, סמלי ומעשי, בתולדות תנועתו. אבחן את עמדתו ותפקידו בהכרעות המרכזיות במהלך המלחמה ואת משמעות התמורות שהתחוללו במעמדו של הימין הציוני מראשית ההמתנה למלחמה עד ראשית האופוריה שאחריה. התבססתי על מקורות ראשוניים שהותרו לפרסום: פרוטוקולים של ישיבות הממשלה, ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ומוסדות פנימיים במפלגות השונות. כיוון שלא כל החומרים נחשפו עד היום, נעזרתי להשלמת התמונה בספרות המחקרית והעיתונאית על מלחמת ששת הימים שהתבססה על מסמכים ועדויות שהגיעו לידי חוקרים אף שלא אושרו לפרסום רשמי.⁶ מובן שבחלק מהמקרים הודלפו פרוטוקולים או קטעים מהם על ידי בעלי עניין בפיאור חלקם בתהליך קבלת ההחלטות שקדם למלחמה ובמהלכה. הצלבת מקורות, בחינה זהירה וביקורתית שלהם והצבתם בהקשר ההיסטורי סייעו להשגת תמונה רחבה ככל האפשר לשלב ההיסטוריוגרפי הנוכחי.

5 א' גולדשטיין, 'הפריצה הגדולה: מנחם בגין ב"תקופת ההמתנה"', עיונים בתקומת ישראל, 17 (תשס"ז), עמ' 345-380.
6 בפרוטוקולים שלא נחשפו השתמשו לדוגמה: ע' בנוזמן, ירושלים, עיר ללא חומה, ירושלים תשל"ג; ת' שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005; ע' גלוסקא, אשכול, תן פקודה! צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים, 1963-1967, תל אביב 2004.

רקע: בגין בתקופת ההמתנה

השנה שקדמה לתקופת ההמתנה הייתה שנת שפל בקריירה הפוליטית של בגין. תנועת 'חרות' נקרעה בין שני מחנות, ומאבקם ההדדי כרסם בהווייתה ובתדמיתה של המפלגה. גח"ל, 'גוש חרות-ליברלים', הברית הפוליטית החשובה שהשיג בגין בשנת 1965 לאחר מאמץ ממושך ונחוש, היטלטלה ועמדה על סף פירוק. על רקע כישלון גח"ל בבחירות לכנסת השישית, שהתקיימו בנובמבר 1965, ושבהן קיבלה עשרים ושישה מנדטים בלבד, גברו ב'מפלגה הליברלית', בעלת הברית שהעניקה לבגין זמן קצר קודם לכן תמיכה והכשר, הקולות שקראו לפרוש מהמפלגה המשותפת. בשיחות ראשוניות נקמה אפשרות להקמת מפלגת מרכז גדולה בהשתתפות רפ"י, ה'מפלגה הליברלית', ה'ליברלים העצמאים' וחוגי האופוזיציה שנפלטו מ'חרות', מפלגה שתקרא תיגר על שלטון 'המערך'. מהלך כזה, אילו התממש, היה דוחק את בגין ומקורביו בחזרה לעמדה השולית שבה היו בעשור הראשון למדינת ישראל.

בתחילת 1967 נראה היה כי הימין הרוויזיוניסטי מיצה את דרכו ההיסטורית. באמצע שנות השישים נדמה היה כי תפיסת העולם הציונית הייחודית שגיבש ז'בוטינסקי, ושבגין עיצב מחדש החל בשנות הארבעים, כמעט אינה רלוונטית עוד לחברה הישראלית. עקרון שלמות המולדת, עיקרון רוויזיוניסטי מרכזי שקידש האצ"ל, ושמאוחר יותר אימצה תנועת 'חרות', נתפס כמסורת מיושנת המעידה על קיפאון בשעה שהחברה הישראלית השלימה עם המציאות הטריטוריאלית שהתהוותה עם סיום מלחמת העצמאות. בגין עצמו לא ויתר על העיקרון הזה אך ערך זה כבר שורת התאמות בדרך שבה הציג אותו, ובמרכזו אימוץ גישה פרגמטית שהרחיקה מסדר היום המפלגתי האקטואלי את השאיפה לכבוש את החלק המערבי של הארץ.⁷ גח"ל, מפלגתו החדשה של בגין, ייצגה במידה רבה את התחזקות סדר היום הכלכלי-חברתי בשיח הימני לאחר שנים שבהן ענייני החוץ והביטחון דחקו לשוליים סוגיות מתחום מדיניות הפנים.

בשנת 1966 חש בגין כי החברה הישראלית כולה נקלעה למשבר מוסרי.⁸ כמי שהשתייך לדור מקימי המדינה היהודית הוא היה מוטרד מימי הקטנות שאליהם נקלעה החברה הישראלית. בהלך הרוח הציבורי השתקפו משבר מנהיגות, היחלשות האתוס הציוני ואכזבה מהדור הצעיר, שנדמה כמרוחק מהרוח האידאליסטית שפיעמה בקרב מייסדי מדינה. המיתון הכלכלי נתן את אותותיו בדיווחים עיתונאיים מכל קצווי הארץ. ייאוש ורפיון עלו מידיעות על התגברות ההגירה-הירידה לחו"ל. על רקע כל אלה ומול ממשלת 'המערך' בראשות לוי אשכול, שנתפסה כאחראית למצב, הצטיירה גם מפלגת האופוזיציה הראשית כמי שעסוקה בצרותיה הפנימיות ומתקשה להציע חלופה ממשית. חיוורון גח"ל היה עבור הציבור הישראלי הוכחה נוספת למשבר הכללי, ודאי לא בסיס אפשרי לתיקון המצב. רגע לפני תקופת ההמתנה ומלחמת ששת הימים נראה היה כי הימין הציוני נדרש לחפש לו דרך

7 נאור (לעיל, הערת המחבר), עמ' 100. N.G. Shelef, 'From "Both Banks of the Jordan" to the "Whole Land of Israel": Ideological Change in Revisionist Zionism', *Israel Studies*, 9, 1 (2004), pp. 130, 136-137; א' גולדשטיין, 'מנחם בגין ורעיון שלמות המולדת עד מלחמת ששת הימים', קתדרה, 126 (טבת תשס"ח), עמ' 103-128.

8 זה היה המסר המרכזי שביטא בגין בנאומו בפני הוועידה הארצית השמינית של תנועת 'חרות' בסוף יוני 1966: 'עת משבר לישראל, וממנו יש להושיעו', מ"ז, ה' 3-1 / 8 / 2.

חדשה, ומנהיגותו של בגין ירדה לשפל המדרגה. המהירות שבה נטרפו קלפי ההיסטוריה מחתה את רגעי המבוכה האלה, והם נעלמו כלא היו בעקבות התמורות המכריעות שהתרחשו בשבועות הבאים. בתחילת מרס 1967 הצליח בגין לגבור על יריביו מבית, מנע ברגע האחרון את התפרקות גח"ל, וחזר לעמדת המנהיגות. עם חזרתו עלתה השאלה 'אם לא אחר את המועד, מבחינת עתידו של גח"ל'.⁹

חודשיים מאוחר יותר, ב-16 במאי 1967, התכנסה ישיבה של מרכז תנועת 'חרות' שבה אמורים היו לעסוק במצב הפנימי בגח"ל,¹⁰ אלא שהנסיבות החיצוניות הביאו ברגע האחרון לשינוי נושא הישיבה. הידיעות על כניסת הצבא המצרי לחצי האי סיני והסימנים למשבר ביטחוני בלתי צפוי ציינו את התחלת המעבר של החברה הישראלית כולה ושל חוגי הימין בתוכה מעיסוק במיתון ובענייני פנים שגרתיים לארבעה שבועות אינטנסיביים שהחלו בדריכות ביטחונית ובחרדה, ושישאים מלחמה מהירה שעיצבה מחדש את מדינת ישראל ואת המזרח התיכון. ארבעת השבועות האלה הביאו לתפנית היסטורית במעמדם של בגין ושל הימין הרוויזיוניסטי במדינת ישראל.

לאירועים ההיסטוריים היה ממד נוסף. בתקופת ההמתנה הבשיל תהליך ארוך שנים של לגיטימציה לבגין ולתנועתו. בניגוד לתמיכה המוגבלת בגח"ל בקלפי, גבר לאורך שנות השישים הדימוי הציבורי החיובי של בגין כראש האופוזיציה. תנועת 'חרות' עברה תהליך של אינטגרציה במערכת הפוליטית הישראלית והפציעה ראשיתה של הכרה בגח"ל כשותף אפשרי לקואליציה.¹¹ התכוננות רטרוספקטיבית באירועי מאי-יוני 1967 מלמדת כי הייתה זו הפעם הראשונה שבה נטל הימין הציוני-רוויזיוניסטי חלק פעיל – גם אם עדיין לא מרכזי – בניהול אירוע מדיני-ביטחוני בתנועה הציונית ובמדינת ישראל. בגין השתתף לאורך תקופת ההמתנה במרבית הפורומים השלטוניים שעסקו בניהול המשבר: ועדת החוץ והביטחון, ועדת השרים לענייני ביטחון, דיונים עם המטה הכללי של צה"ל, פגישות עם ראש הממשלה, מפגשי סיעות (מהקואליציה ומהאופוזיציה) בכנסת והתייעצויות בלתי פורמליות נוספות בהרכבים שונים. שלא כבעבר, נתפסו עתה בגין, מפלגתו ושותפיו להנהגתה לא כקבוצה שולית הממוקמת מחוץ למחנה אלא כחלק מהמחנה הציוני המרכזי והלגיטימי.

השתלבותו הגוברת של הימין במערכת הפוליטית בתקופת ההמתנה התאפשרה בזכות שני גורמים נוספים. ראשית, על ניהול המשבר הביטחוני בישראל היה מופקד ראש ממשלה שנתפס בעיני הציבור כמנהיג אזרחי, מתלבט, מתון, גלותי וחסר כריזמה ביטחונית, ושהיה רחוק מלהיחשב כמקור לביטחון ולאמון. שנית, העמדה שביטאו גח"ל, 'חרות' בתוכה ובגין מנהיגה במהלך תקופת ההמתנה, הייתה קרובה יחסית לעמדות של המפלגות האחרות. הודעות המוסדות הרשמיים של תנועת 'חרות' בתקופת ההמתנה בלטו במתינותן, והיו רחוקות מאוד מן המסרים שביטאו בגין בשנות החמישים בדבר הצורך בפעולות ישראליות יזומות לשחרור שטחי המולדת משלטון ירדן; נעדרו מהדברים ששון אלי קרב או הכרזה שהגיעה שעת הכושר להשלים את מה שהוחמץ במלחמת העצמאות בכל

9 'שובו של מנחם בגין', מעריב, 1 במרס 1967.

10 אחד מחברי המרכז סיכם: 'גמרנו פרשה כאובה. חלפה הסכנה של התפוררות. היא היתה קיימת במשך שמונה חודשים אין למעט בנוק שנגרם' (דבררי ר' קוטלביץ, פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 16 במאי 1967, אמ"ז, ה 1-2 / 18).

11 'ויץ', 'הפה שהתיר': בן גוריון, הקמת רפ"י והחרם על תנועת החרות ב-1965', ישראל, 17 (תשע"א), עמ' 131-166.

מנחם בגין עם
דוד בן-גוריון
ועזר ויצמן,
11 בדצמבר 1967
(מכון ז'בוטינסקי
בישראל)

הקשור לשלמות המולדת.¹² נציגי האופוזיציה בישיבות ועדת השרים לענייני ביטחון וועדת החוץ והביטחון של הכנסת נתנו את ברכתם להחלטת הממשלה להאריך את ההמתנה בשבועיים לפחות – לאחר ששמעו את הערכות נציגי צה"ל שכושר ההכרעה של הצבא לא ייפגע מכך – במטרה לאפשר לגורמים במערכת הבין-לאומית למצוא פתרון להסלמה בסיני בטרם תפעל ישראל.¹³ המכנה המשותף העיקרי למפד"ל ולרפ"י, השותפות המרכזיות של בגין וגח"ל בשבועות שקדמו לפרוץ המלחמה, היה הסתייגות מנהיגיהן מתקיפה ישראלית והערכתם שבשל היעדר סיוע בין-לאומי יש לעשות הכול כדי לסיים את המשבר הביטחוני ללא עימות צבאי, שעלול היה להתלקח עם כמה מדינות בעת ובעונה אחת.

הצעד המשפיע ביותר של בגין בתקופת ההמתנה היה כמובן הצעתו להחליף את ראש הממשלה אשכול בדוד בן-גוריון. המהלך הזה אפיין את הקו שהוביל מנהיג גח"ל לנוכח חולשתו הפוליטית והמשבר שפקד את מפלגתו. בגין הכפיק את מעשיו בשבועות אלה למהלכים שהובילו רפ"י ובעיקר שמעון פרס, מזכירה הכללי. גם לאחר שהבין כי החלפת אשכול כראש הממשלה אינה אפשרית המשיך בגין להתעקש על הדחתו ממשרד הביטחון לטובת משה דיין. ב־30 במאי הפציירו ראשי מפא"י בראשי גח"ל לחתום על הסכם כניסה לממשלה ללא רפ"י, כלומר בלי שתיק הביטחון יילקח

12 ג' ברזילי, דמוקרטיה במלחמות: מחלוקת וקונסנזוס בישראל, תל אביב 1992, עמ' 50-55.

13 מ' אורן, שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון, תרגם מ' ארבל, אור יהודה תשס"ד, עמ' 119. לצד מחקר זה אני מתבסס לאורך המאמר גם על: י' גולדשטיין, אשכול: ביוגרפיה, ירושלים 2003; ז' שלום, כאש בעצמותיו: דוד בן-גוריון ומאבקיו על דמות המדינה, 1963-1967, באר שבע תשס"ה.

מידי אשכול, אולם בגין סירב להצעה.¹⁴ רבים מחברי סיעת גח"ל, ובהם בכירים בתנועת 'חרות', ביקרו את דבקותו של בגין ברפ"י וקראו לו להצטרף לממשלה ללא תנאים או למצער לתמוך בה מן האופוזיציה. אריה בן-אליעזר ויוחנן בדר, שניהם מ'חרות', הביעו תמיהה על הברית המוזרה שכרת בגין עם רפ"י בעיצומו של משבר לאומי, ויוסף תמיר, מן 'המפלגה הליברלית', כתב ביומנו על התככים המפלגתיים שאליהם נחשף: 'השטן מרקד בתוכנו – אני אומר לעצמי'.¹⁵ אלימלך רימלט, מבכירי 'המפלגה הליברלית' בגח"ל, ביטא את התחושה שמפלגת הימין יכולה להציע בשעת חירום לאו דווקא ניסיון צבאי או מדיני אלא בעיקר עמדה פטריוטית ולא אינטרסנטית: 'מוטב שנישאר בחוץ כי לא נוכל בעצמנו לתרום. השתתפותנו בממשלה היא ללא תכלית'.¹⁶ אולם כאמור בגין לא נענה לעמדת הסיעה. התנגדותו, ב-1 ביוני, למינוי השר האקטיוויסטי ביותר בממשלה, יגאל אלון, לתפקיד שר הביטחון ביטאה את דרך פעולתו בתקופת ההמתנה, דרך ששילבה בין מתינות לדבקות פוליטית מובהקת בברית עם רפ"י והמפד"ל. התעקשות גח"ל הצטרפה לערעור האמון הציבורי בממשלת אשכול, ערעור שנטלו בו חלק עיתונים,¹⁷ מפלגות ומפקדי צבא בכירים, ושהביא לבסוף למינוי דיין לשר ביטחון ולצדו שני שרים מטעם מפלגת הימין, בגין, לראשונה בחייו, ויוסף ספיר.¹⁸

בגין הצטרף לממשלה כשר בלי תיק בעיצומה של ישיבת הממשלה שהתכנסה בתל אביב ב-1 ביוני בשעות הערב. שעת החירום הלאומית לא הותירה לו שהות להסתגל למעמדו ולתפקידו החדש כשר. הוא נדרש להשתלב בפעילות האינטנסיביות של ממשלת אשכול, שנדרשה לנווט את דרכה במים הסוערים של המשבר הביטחוני, בין לחצי הציבור, תביעות מפקדי הצבא והאילוצים הדיפלומטיים. בשנים הבאות הדגיש בגין עצמו את חלקו בתהליך קבלת ההחלטות בממשלת אשכול בראשית יוני 1967. הוא כמובן לא היה השר היחיד שעשה זאת. המאבק על הזכויות על הניצחון הצבאי המהיר והמוחץ היה מקור להתגוששות ולתסכול, בראש ובראשונה במקרה של אשכול ודיין. חלקו של בגין במאורעות הובלט גם בגל הכתיבה המוקדם על מלחמת ששת הימים, שהחל בכתבות ובספרים שכתבו עיתונאים עוד בטרם נדמו התותחים, ושנמשך בשנים הבאות. עבור כותבי קורות אירועי מאי-יוני 1967 היו כניסת בגין, 'חרות' וגח"ל לממשלה בעיצומו של המשבר והשתתפותם במהלך, אחד ממרכיבי התמורה הדרמטית שהתחוללה לנגד עיניהם. מסיבה זו זכה מקומו להדגשה יתרה עוד לפני שפרסם הוא עצמו את גרסתו.

אולם בחינה מדוקדקת של המקורות מלמדת כי יש להפריד בין המשמעות והחשיבות הסמלית של עצם הימצאותו של בגין בממשלה בשלב מכריע זה בתולדות מדינת ישראל לבין תפקידו המוגבל בהכרעות המעשיות. הכרעות אלה התקבלו במוקדים הטבעיים לקבלת החלטות בתקופת מלחמה, ודאי מלחמה מהירת התרחשויות: בציר – המתוח והטעון – שבין ראש הממשלה, שר הביטחון החדש, הרמטכ"ל ואלופי המטכ"ל שהופקדו על כוחות או על חזיתות במלחמה. אישים נוספים שהיו

14 להרחבה ראו: גולדשטיין (לעיל, הערה 5), עמ' 365-374.

15 יומן יוסף תמיר, 30 במאי 1967, מ"ז, פ 3-408.

16 דברי רימלט בתוך: י' תמיר, מאחורי הקלעים: אגרות אישיות מהכנסת, תל אביב תשנ"א, עמ' 36.

17 מ' חזן, 'מעורבותו של עיתון "הארץ" במערכת הפוליטית ב"תקופת ההמתנה"', ישראל, 10 (תשס"ז), עמ' 75-115.

18 במאמר זה עסקתי פחות בעמדתו של ספיר. השפעתו על הדיונים הייתה שולית למדי.

כוהן שומרוני
מבקר את מנחם
בגין, שר בלי תיק,
1 בינואר 1968
(מכון ז'בוטינסקי
בישראל)

בעמדה קרובה במידה מסוימת למקבלי ההחלטות היו אלון ויגאל ידין, שהפכו לחלק מהפמליה הביטחונית שהקיפה את אשכול, וכן שר החוץ אבא אבן, שהשתתף בפורום המצומצם להתייעצויות ביטחוניות.¹⁹ אשכול, שהיה מחויב לשיתוף מרבי של מרכיבי הממשלה החדשה בדיווחים ובריונים, הקפיד כמובן לקיים דיונים בפורומים רחבים יותר (מליאת הממשלה וועדת השרים לענייני ביטחון), ודאג להעניק לבגין תחושת שותפות. אולם ככל שהתפתחה הדינמיקה של הניצחונות המהירים, כך פחתה חשיבות מפגשי הוועדה המורחבת לענייני ביטחון, שבה היה בגין חבר.

עמדת בגין בשאלת היציאה למלחמה

השאלה המרכזית שניצבה לפני הממשלה עם התרחבותה הייתה אם להורות לצה"ל לפתוח במכה מקדימה נגד צבאות מצרים וסוריה, בהתאם לתכנית המבצעית שגיבש המטכ"ל. לאורך השנים הציג בגין שתי גרסאות באשר לרקע להכרעת הממשלה. הוא הדגיש את משקלו בהכרעה להורות לצה"ל לפתוח במתקפה. לדבריו בהפסקה בישיבת הממשלה ב-2 ביוני שוחח עם דיין וסיכם עמו כי אם לא תחליט הממשלה על פתיחה במתקפה, יודיעו על פרישתם ממנה. בעקבות השיחה הרשה לעצמו בגין להבטיח לחברי המטכ"ל: 'אל תדאגו, תהיה החלטה',²⁰ ועוד אמר: 'מפקדי הצבא זכרו לי, אם

19 אשכול אל אלון, 4 ביוני 1967, אה"מ, א-5 / 7931.

20 'בגין: אמרתי לאלופי צה"ל 3 ימים לפני המלחמה: אל תדאגו תהיה החלטה', היום, 30 במאי 1969.

מותר לומר כך, את חסד ההודעה מ־2 ביוני, ימים רבים אחרי הניצחון.²¹ מנהיג גח"ל הציג שלושה נימוקים להחלטת ממשלת ישראל לפתוח במלחמת ששת הימים: ההמתנה הארוכה שצה"ל לא יכול היה לעמוד בה, המתח שנוצר בין מפקדי הצבא לרשות האזרחית והגדלת מספר האבדות במקרה של המתנה נוספת. הגרסה הראשונה של בגין הציגה אם כן את מלחמת ששת הימים כבלתי נמנעת וככפויה על ישראל ואת עמדתו האישית כתמיכה ללא היסוס במתקפת מנע.

שנים מאוחר יותר, כשכבר היה ראש הממשלה, הוסיף בגין גוונים ודגשים חדשים לגרסתו על נסיבות פרוץ מלחמת ששת הימים. בעקבות הביקורת שנמתחה על 'מבצע שלום הגליל' קבע בגין כי מלחמת ששת הימים, בדומה לפלישה ללבנון בשנת 1982, הייתה מלחמת בררה. הוא הציג עתה את מלחמת 1967 כמלחמת מגן שממשלת ישראל החליטה עליה אף שהיו לה אפשרויות לסיים את המשבר בדרכים אחרות:

יש תמיד מקום לשיקול רב אם צריך להשתמש ב'קאזוס בלי', כדי שיהיה 'בלום' (מלחמה) [...] אין שום הוכחה שנאצר עמד לתקוף אותנו [...] אנחנו החלטנו לתקוף אותו. היתה זו מלחמת הגנה עצמית במובן הנשגב ביותר של המושג. ממשלת הליכוד הלאומי שהוקמה אז החליטה פה אחד: אנחנו ניטול את היוזמה ונתקיף את האויב [...] לא עשינו זאת מתוך חוסר ברירה. יכולנו להוסיף ולהמתין. יכולנו לשלוח את הצבא הביתה. מי יודע אם בכלל היתה באה עלינו התקפה. אין שום הוכחה [לכך]. יש כמה הוכחות בכיוון ההפוך.²²

יש להעריך את דבריו המאוחרים של בגין בהקשר שבו נאמרו: רצונו של ראש הממשלה לחזק את הלגיטימציה להחלטת הממשלה לפלוש ללבנון באמצעות הקבלתה למלחמת ששת הימים, שנתפסה בקרב שכבות רחבות בציבור כמלחמת אין בררה מובהקת ומוצדקת. עם זאת לאור המחקר ההיסטורי המעורכן של אירווי קיין 1967 ניתן כיום לזהות לפחות גרעין של אמת בתיאורו של בגין את המצב ערב מלחמת ששת הימים. יתר על כן, יש זיקה ברורה בין דבריו של בגין בשנת 1982 לבין העמדה העולה מניתוח פעולתו בתקופת ההמתנה. בגין לא התנגד בפורומים שבהם השתתף להחלטת ממשלת ישראל ב־28 במאי להמתין עד שייבחנו המאמצים הבין-לאומיים בהנהגת ארצות-הברית לפתיחת המצרים. גם בשיבה המשותפת לוועדת השרים לענייני ביטחון ולמטכ"ל, ב־2 ביוני, לא הביע תמיכה בעמדת האלופים, אלא הסתפק בהעלאת מספר שאלות הבהרה.²³ כמו שרי ממשלה אחרים התחבט מנהיג גח"ל והשקיף על המתרחש תוך התייחסות לשיקולים רחבים יותר מאלה של ראשי הצבא שהצביעו על נזקה של דחיית מתקפת המנע הישראלית. הערכתו שישראל זקוקה לגיבוי של מעצמה מערבית על מנת להכריע את מדינות ערב במקרה של עימות צבאי ניזונה מדברים ששמע מבן-גוריון בפגישתם במוצאי שבת 27 במאי בכיתו של בן-גוריון וכן מפרס, שעמו היה בקשר הדוק לאורך המשבר. על רקע זה יש לראות את עדותו של ישראל אלדד, שמיהר לביתו של בגין עם התמנותו לשר, בניסיון לעודד אותו לפעול לכיבוש המולדת ההיסטורית. אלדד יצא

21 מ' בגין, 'הפגישה ב־2 ביוני', מעריב, 2 ביוני 1972.

22 דברי ראש הממשלה בגין במכללה לביטחון לאומי: מ' בגין, 'מלחמת בליט-ברירה או מלחמת עם ברירה', מעריב, 20 באוגוסט 1982.

23 דיון מטכ"ל מיוחד עם ועדת שרים לענייני ביטחון, 2 ביוני 1967, א"צ, 1268 / 192/74.

מהפגישה מאוכזב מתגובת בגין וכתב ביומנו: "יצאתי ברושם ברור: אם יש תקווה כלשהי אז ממשה דיין ולא ממנו".²⁴

העמדה המורכבת של בגין באה לידי ביטוי גם בישיבת הממשלה שהחלה בבוקר ה-4 ביוני כשיבת ועדת השרים לענייני ביטחון, הורחבה לכלל השרים והתארכה שעות ארוכות. במהלך הישיבה היה בגין רחוק מששון אלי קרב ואף הציע לעמיתיו החדשים לשגר שוב שליח סודי מיוחד אל ראשי מדינות מערב אירופה או אל צמרת הממשל בווינגטון בלבר, כדי להעמידם על עובדות הכיתור ולגייסם לימין ישראל.²⁵ בגין הציע לכלול באיגרת אל נשיא ארצות-הברית – שגם תפורסם רבים – את טקסט נאומו של הנשיא ג'ון קנדי בתקופת משבר הטילים בקובה, כדי להמחיש לו את מצבה של ממשלת ישראל.²⁶ בחירתו של בגין להזכיר את הנחישות שהפגינה ארצות-הברית במשבר הטילים בקובה, שלא התפתח לעימות צבאי, חושפת אף היא את תקוותו שהתייצבות בין-לאומית לצד ישראל תמנע התלקחות מלחמה. עם זאת במקביל קרא בגין להקים ועדה מצומצמת שתחליט על מועד הפעולה הצבאית, שהרי 'אסור שהמשכת הפעולה הדיפלומטית תפריע למלחמת ההתגוננות הלאומית של צה"ל'.²⁷ ברקע עמדה גם רגישותו לחיי אדם. בגין היה מודע זה מספר שנים לסכנות שנשקפו לעורף הישראלי במקרה של מלחמה כוללת. כבר בשיחה שקיים עם אשכול באפריל 1964 הוא העלה לפניו את הצורך בהכנת מקלטים מפני האיומים הנשקפים לעורף הישראלי.²⁸ בגין ניזון מההערכות של מפקדי צה"ל בדבר החשש ל-30,000 הרוגים,²⁹ ועדיין לא נואש מהאפשרות שפעילות מדינית נמרצת ונחרצת תאפשר להשיב לאחור את גלגל המלחמה.

בגין ביטא בדיוני הממשלה שקדמו לפרוץ מלחמת ששת הימים קו שקול ורחוק מדימויו כהרפתקן, אף כי כמו רבים מחבריו החדשים לממשלה הושפע מהעמדות הנחרצות שביטאו מפקדי הצבא ומההערכות על הקושי של כלכלת ישראל לעמוד בתקופת המתנה ממושכת. לכן בסיכומו של הדיון הצביע בעד תקיפה ישראלית מקדימה.³⁰ תמיכתו של בגין בסופו של דבר בהיענות ללחצי צה"ל הייתה חלק ממגמה כללית בממשלה בעקבות הברית שכרת המלך חוסיין עם נשיא מצרים גמאל עבד אלנאצר ב-30 במאי ולנוכח ההערכה שארצות-הברית איננה מתנגדת באופן מוחלט למתקפה ישראלית.³¹

24 מצוטט אצל ע' אמיל-ייבין, סמבטיון: אידיאולוגיה במבחן תמיד (ביוגרפיה של ד"ר ישראל אלדר), בית אל תשנ"ה, עמ' 289.

25 פרוטוקול החלק הזה של הדיון בממשלה אינו חשוף לעיון הציבור, אולם הדברים נזכרו אצל שלושה מחברים שהתבססו על הפרוטוקול. ראו: מ' גלבוץ, שש שנים ששה ימים: מקורותיה וקורותיה של מלחמת ששת הימים, תל אביב תשכ"ט, עמ' 15; א' הבר, היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המוכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, תל אביב תשמ"ח, עמ' 220; א' בראון, חותם אישי: משה דיין במלחמת ששת הימים ואחריה, תל אביב תשנ"ו, עמ' 45.

26 שגב (לעיל, הערה 6), עמ' 356-357. שגב התבסס בין היתר על פרוטוקול הישיבה, שמסרה לו בתו של יעקב הרצוג, מנכ"ל משרד ראש הממשלה.

27 גלבוץ (לעיל, הערה 25), עמ' 15.

28 ראו את פרוטוקול הפגישה, א"א, 4-58.

29 מ' בגין, 'ניסיונות להעכיר שעה יפה', מעריב, 5 ביוני 1973.

30 אורן (לעיל, הערה 13), עמ' 198.

31 א' נאור, 'הדחת לוי אשכול מכהונת שר הביטחון ותוצאות מלחמת ששת הימים: אנטומיה של כמיהה למושיע', ד' הכהן ומ' ליסק (עורכים) צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קריית שדה בוקר תש"ע, עמ' 450-451.

מתינות: תמיכת בגין במאמצים למנוע מלחמה עם ירדן

העמדה המתונה והזהירה של בגין באה לידי ביטוי מובהק בתמיכתו בהעברת מסרים למלך חוסין במאמץ למנוע פתיחת חזית מזרחית. ב-5 ביוני העביר אשכול אזהרה למלך ירדן לבל ייכנס למלחמה, ובצדה הבטחה להימנע מפעולות נגד צבאו בגדה.³² השדר הועבר בערוצים שונים, כדי לוודא שיגיע במהירות ליעדו. שעות ספורות לאחר שהשתלט הצבא הירדני על מתחם מפקדת האו"ם בארמון הנציב בירושלים, עשתה ממשלת ישראל ניסיון נוסף להחזיר את השקט לחזית המזרחית. שדר נוסף שהועבר לחוסין קבע כי אם צבאו ינצור את האש ויפנה את ארמון הנציב, תהיה ישראל נכונה להבטיח, באמצעות האו"ם וארצות-הברית, כי יישמרו גבולות שביתת הנשק משנת 1949.³³ אם כן גם לאחר ההישג המזהיר של חיל האוויר בתחילת המלחמה הייתה מוכנה ממשלת הליכוד הלאומי, בהשתתפותו של בגין – ובתמיכתו – להתחייב להקפיא את המצב הטריטוריאלי בינה לבין ממלכת ירדן. מהלך זה, שהייתה לו חשיבות רבה בעיני הצמרת המדינית, כיוון שנועד למנוע מישאל לחימה בו זמנית בשלוש חזיתות, הובא לידיעת כמה מחברי ועדת השרים לענייני ביטחון.

קיימת עדות מפורשת אחת השופכת אור על הפרשה. ארנן עזריהו (סיני), מנהל לשכתו של השר ישראל גלילי, סיפר כי ראש הממשלה הטיל על גלילי להביא לידיעת דיין, אלון ובגין את תוכן ההתחייבות הישראלית למלך חוסין, בטרם הועברה ליעדה. הטקסט, על פי עדותו של עזריהו, כלל הבטחה שכל ממשלות ישראל, גם בעתיד, יהיו מחויבות לסטטוס קוו הטריטוריאלי בין ישראל לירדן. השר גלילי פנה לבגין, קיבל את הסכמתו, וסיפר למנהל לשכתו כי מנהיג גח"ל הציע לשנות את הניסוח כך שההתחייבות תחול על 'ממשלת ישראל לדורותיה'.³⁴ בגין לא הביע התנגדות לניסיון לשכנע את המלך חוסין להישאר מחוץ למלחמה, כיוון שקיבל את ההיגיון הצבאי שבמצום הלחימה לחזית אחת בלבד, וחרד מריבוי הנפגעים הישראלים במלחמה רבת חזיתות. כל עוד לא היה בגין משוכנע במחיר הניצחון הישראלי על מצרים, הוא לא דרש פתיחת חזית נוספת מול ירדן. ייתכן שתרם לכך גם רצונו שלא להצטייר בפני חבריו לממשלה, מיד עם מינויו לשר, כמי ששבוי בכבלי הרטוריקה התנועתית, אינו נוהג בשיקול הדעת הנדרש מהאחריות שהוטלה על כתפיו, ואינו שם רסן להרפתקנותו.

עדותו של עזריהו ניתנה בעל-פה שנים ארוכות לאחר האירועים, ולכן כמובן יש לבחון אותה בזהירות. מה גם שבגין עצמו הכחיש, במכתב אל מרדכי (מוטה) גור, כי שותף בסוד המסרים שהועברו לחוסין בניסיון למנוע מלחמה בין ישראל לירדן: 'מלכתחילה לא ידעתי על הודעה זו למלך חוסיין. נודע לי הדבר בהמשך פעולתי בממשלת הליכוד הלאומי'.³⁵ דבריו אלה של בגין אף הם בגדר עדות

32 אורן (לעיל, הערה 13), עמ' 228.

33 'רביץ', היקשים לגבי ההווה והעתיד', אות, 3 ביוני 1971.

34 ריאיון המחבר עם עזריהו, יראון, יוני 2005. לדבריו גלילי התרשם מהאחריות שהפגין בגין, שלא דיבר על 'ארץ אבותינו' אלא היה מוכן לתמוך במהלך שישרת את מטרותיה של מדינת ישראל.

35 'תשובות על שאלות מוטה גור לגבי שחרור ירושלים במלחמת ששת הימים', אממ"ב, P20-429. המכתב שנכתב בינואר 1992, זמן קצר לפני פטירת בגין, פורסם בתוך: א' נאור וא' למפרום, מנחם בגין: ראש הממשלה השישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1913-1992), ירושלים תשע"ד, עמ' 640-641.

מאוחרת. יתרה מזאת, ברור שלבגין, שראה בכיבוש הגדה המערבית ניצחון אידאולוגי בדיעבד, היה עניין לטשטש את נכונותו להשלים עם הסטטוס קוו הטריטוריאלי עם ממלכת ירדן ולוותר על שעת הכושר להשגת המולדת השלמה, שכה הרבה להצהיר על נאמנותו לה.

המקורות שנפתחו לעיון הציבור סותרים את הכחשת בגין ומחזקים את גרסת עזריהו. בישיבת ממשלה בערבו של ה-5 ביוני, היום הראשון למלחמה, השתמש מנהיג גח"ל בשדרים אל חוסין כצידוק למתקפה על הצבא הירדני: 'דומני שאין צורך להזכיר זאת כאן, פעמיים הזהרנו את הירדנים. פעם אחת אמרנו שאם הם לא יגעו בנו אנחנו לא ניגע בהם, אבל הם בכל זאת פתחו בהתקפה. פעם שנייה חזרנו ואמרנו: "תפסיקו ואז לא ניגע בכם", והם בכל זאת המשיכו'.³⁶ דבריו של בגין הפתיעו את שר הבריאות ישראל ברזילי, איש מפ"ם וחבר ועדת השרים לענייני ביטחון. קטע ארכיוני זה מלמד כי בגין, שלא כעדותו, היה מן המעטים שהיו בסוד ההצעה, ויש בהם לחזק את ההערכה שהוא סמך את שתי ידיו על תוכן השרד.

מעורבות אך השפעה מוגבלת: בגין וההכרעות בחזיתות השונות

כחודשיים לאחר המלחמה כתב בגין: 'אינני זוכר, או לא למדתי, מלחמה אחרת, אשר תולדותיה נכתבו זמן כה קצר לאחר... אי-סיומה. החיפזון הזה אינו טוב! ובאשר לתהילה, מן הדין שיהיה לה אור לזהירה, לא עור לחלוקה'.³⁷ הוא חשף מצפונות לבו כששיתף את חברי מרכז תנועת 'חרות' בחשיבות העובדה שהמפלגה נטלה חלק במאורעות הדרמטיים: 'תחת ממשלה זו נעשו בחודשים אלה מעשים גדולים יותר מאשר בארבעת אלפים שנה של היסטוריה. תרמנו משהו למען מעשים אלה. אתם מתארים לעצמכם מה היה אילו היינו בחוץ. היו אומרים: מה שאתם דיברתם – אנו עשינו'.³⁸ נראה שעבור מנהיג גח"ל, שהורגל להיות מרוחק מממשלת ישראל, לעתים כמעט מנוודה ממוקד התוויית הדרך המדינית והלאומית הלכה למעשה, הייתה חשיבות יתרה ורגישות ייחודית לשאלת השפעתו על הכרעות הממשלה. ואולם למעשה מילא בגין תפקיד מוגבל בקבלת ההחלטות המעשיות. היה פער גדול בין הניסיון הביטחוני, הצבאי והמדיני המועט של בגין והגדרתו שר בלי תיק, כלומר נטול סמכויות מעשיות, ביצועיות, לבין התמורה ההיסטורית שהתרחשה במהלך ששת הימים.

א. כיבוש יהודה ושומרון

המלך חוסין לא נשמע למסרים שהפצירו בו להשאיר את צבאו מחוץ למערכה, וצה"ל החל לפעול בחזית המזרחית וימים ספורים אחר כך השלים את כיבוש הגדה המערבית. ההצלחה המרשימה

36 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 5 ביוני 1967, 19:00, 21:00, אה"מ, א-6 / 8164. על פי עדויות שונות המסר הועבר לירדנים בשלושה או ארבעה ערוצים. ראו לדוגמה: ז' שלום, 'השתלבות ירדן במערכה', ח' גולן וש' שי (עורכים), נחשונים: 40 שנה למלחמת ששת הימים, תל אביב 2007, עמ' 282-283. לא ברור אם בגין היה מודע לכל הערוצים אך ברור שהוא היה מודע לשני מועדים במהלך היום שבהם הועבר השרד.

37 בגין, האור שבקע (לעיל, הערת המחבר).

38 דברי בגין בישיבת מרכז תנועת 'חרות', 3 באוגוסט 1967, מ"ז, ה 2-1 / 18.

ראש הממשלה
לוי אשכול והשר
מנחם בגין סוקרים
מצעד צבאי בסיני,
13 ביוני 1967
(צילום: משה מילנר,
לע"מ)

של מתקפת חיל האוויר הישראלי בבוקר הראשון למלחמה והתקדמות כוחות השריון בחצי האי סיני הביאו חיש מהר להתפוגגות החרדות וההתלבטויות שהטרידו את בגין קודם לכן. ככל שחלפו השעות הוא חדל להימנות עם המסתייגים והחוששים מהגברת המתקפה והחל ללחוץ לקידום מטרות טריטוריאליות שונות. בתוך זמן קצר התברר כי בעל הברית העיקרי של בגין בממשלה הוא אלון האקטיוויסט, שחונך גם הוא על ברכי רעיון שלמות הארץ, גם אם בגרסה השמאלית, מבית היוצר של יצחק טבנקין.

המחלוקות בדיוני הממשלה ובוועדת השרים לענייני ביטחון על הצורך למהר ולהשלים את כיבוש הגדה המערבית – שלא כמזרח ירושלים ורמת הגולן – היו מצומצמות למדי. כבר ב־6 ביוני בשעה 01:35 נקבע בדיון בהשתתפות אשכול כי יש לכבוש את הגדה המערבית; בגין לא השתתף בהתייעצות הזו.³⁹ בישיבת הממשלה אחר הצהריים באותו היום היה ברור שצה"ל שועט קדימה. אשכול ושרים אחרים היו משוכנעים כי ישראל לא תוכל להחזיק בשטחים שייכבשו בגדה לאורך זמן, אך בגין הצהיר: 'זה שחרור החלק המזרחי של ארץ-ישראל המערבית'. בעוד דיין הציע להסתפק בכיבוש הרכסים, תבעו בגין ושרי 'אחדות העבודה' להשלים את כיבוש השטח עד נהר הירדן. למחרת היום, על רקע הלחץ הגובר להפסקת אש, חזר בגין על עמדתו והדגיש את הצורך הרחוף לכבוש את

39 ש' גולן, 'לירושלים (קבלת ההחלטות במטכ"ל לגבי כיבוש מזרח ירושלים)', גולן ושי (לעיל, הערה 36), עמ' 223.

חברון ולהשלים את כיבוש השטח עד הירדן לפני הפסקת האש, אך הבהיר שהוא אינו תובע לחצות את הירדן.⁴⁰

שנה לאחר המלחמה ייחס בן-אליעזר לבגין השפעה מכרעת על ההחלטה להשלים את כיבוש הגדה המערבית כולה.⁴¹ אך למעשה נראה כי עם תמיכת בגין או בלעדיה הייתה ההתפתחות בחזית המזרחית דומה. מהירות ההחלטה והכיבוש של שטחי הגדה המערבית נבעה מהכעס על מהלכיו של המלך חוסין, מתנופת הניצחון במלחמה ומהמאוויים הרדומים להשתלט על ארץ התנ"ך שניעורו בן יום. המשך ההתפתחויות בחזית המזרחית היה תולדה של תנופת הכיבוש של צה"ל ולא של תהליך קבלת החלטות מסודר של הדרג המדיני.⁴² בלילה שבין 5 ל-6 ביוני החליטו אשכול, דיין והרמטכ"ל יצחק רבין על סדר העדיפויות ליום המחרת: ראשית כיבוש שרם אלשיח' ולאחר מכן כיבוש הגדה המערבית.⁴³ הלחצים מפיקוד מרכז לכיבוש השטח שממערב לירדן גברו אף הם ככל שהתברר שהפעילות הצבאית הירדנית נמשכת, למרות האזהרות הישראליות.⁴⁴

ב. כיבוש מזרח ירושלים

דינמיקה דומה התרחשה בעניין כיבוש העיר העתיקה בירושלים. מי שהחליטו, פקדו לכבוש את העיר העתיקה מהלגיון הירדני, ובעיקר קבעו את קצב האירועים והכריעו בדבר בשלות התנאים הצבאיים והמדיניים היו אשכול, דיין והמטכ"ל. עם זאת בגין חש מעורבות מלאה בתהליכי קבלת ההחלטות ובהאצת הפעולות למימוש הרגע ההיסטורי הציוני המפעים. הוא לא שכח את הביקורת שמתח לאורך השנים על הממשלה הזמנית בראשות בן-גוריון בטענה שהזנחתה את ירושלים הביאה לאבדן השליטה במזרח העיר במהלך מלחמת העצמאות. הוא ראה באירועים הזדמנות להשלים את המלאכה שנקטעה בשנת 1948 ולא היה מוכן להיות שותף להחמצת ההזדמנות.

בגין אכן מיהר לפעול בסוגיה הזו. עוד לפני השבעתו בכנסת הוא שוחח עם ידן ואלון על האפשרות לנצל את המלחמה על מנת להשתלט על העיר העתיקה. בגין ואלון באו ללשכת ראש הממשלה בתל אביב בצהרי ה-5 ביוני ושיתפו אותו במחשבותיהם.⁴⁵ השניים, מעורדים מהישגי חיל האוויר בבוקר,

40 שגב (לעיל, הערה 6), עמ' 381 (שגב התבסס על פרוטוקולים של ועדת השרים לענייני ביטחון מ-6 ומ-7 ביוני 1967 שטרם נחשפו); י' רוזנטל (עורכת), יצחק רבין: ראש ממשלת ישראל: 1974-1977 – 1992-1995: מבחר תעודות מפרקי חייו, א: 1922-1967, ירושלים תשס"ה, עמ' 502.

41 הדברים נאמרו בנאום שנשא בן-אליעזר בוועידה התשיעית של תנועת 'חרות' בסוף מאי 1968, מ"ז, ה 13-1 / 9 / 16. 42 A. Naor, 'The Six-Day War and Its Aftermath: A Case for Professionalism in Policy Planning', D. Korn (ed.), *Public Policy in Israel: Perspectives and Practices*, Lanham, MD 2002, p. 112

43 ב-8 ביוני שיתף אשכול את חבריו במזכירות מפא"י בלשונו הציורית בהתגלגלות פרשת כיבוש הגדה: 'נפתחה מעצמה משימה חדשה של שחרור הגדה המערבית. זה לא נולד ברגע אחר. אני עד היום הזה חשתי להוציא את המילה הזאת מפני: "שחרור הגדה המערבית עד הסוף...". העניין התבשל והלך. מי שיוודע קטיפ התאנים לא נעשה בבת אחת. יום-יום צצת תאנים. יום-יום התווסף משהו וזה תבע כוחות...' (פרוטוקול ישיבת מזכירות מפא"י, 8 ביוני 1967, אמ"ע, 2 - 1964 - 24 - 2). השוו: שלום (לעיל, הערה 13), עמ' 278.

44 המטכ"ל פעל כשדולה להרחבת הגבולות כבר שנים מספר קודם לכן, בשעה שרעיון שלמות הארץ היה ררום בשיח הפוליטי בישראל. הרמטכ"ל רבין וראש אג"ם עזר ויצמן התבטאו, כל אחד על פי מזגו, בזכות הצורך להרחיב את גבול ישראל עד הירדן. ראו: גלוסקא (לעיל, הערה 6), עמ' 50, 55-56.

45 בנוימן (לעיל, הערה 6), עמ' 11.

הניחו שגם אם יתעורר קושי מדיני בעקבות כיבוש העיר העתיקה, תוכל ממשלת ישראל לעמוד בו. ראש הממשלה היסס בשלב זה אם לקדם את הרעיון שחלק באותו בוקר בשיחה עם דיין.⁴⁶ אשכול היה מוטרד מהסיכון שבמהלך ישראלי פזיז, שעלול היה להביא לא רק להתערבות סובייטית אלא גם לקרע עם העולם הנוצרי.

שעות מעטות מאוחר יותר, בערבו של ה-5 ביוני, קודם להשבעתם הרשמית של בגין וספיר כשרים, התכנסה הממשלה לדיון חפוז במקלט הקטן במשכן הכנסת.⁴⁷ אלון פתח את הדיון וקבע בעניין פעולותיה של ירדן כי 'מבחינה צבאית זו עילה לתקוף את העיר העתיקה', אך אמר שהחלטה זו לא תוכל להתקבל בלי שר הביטחון. בגין הקפיד לציין לפרוטוקול ולחבריו: 'זו הסיבה שבגללה ביקשתי את הישיבה הזאת, אני מציע שעכשיו תחליט הממשלה לשחרר את העיר העתיקה'. הוא השתמש במושג שהיה מרכזי במינוח של תנועת 'חרות' בשנות החמישים, אם כי התעמעם לאורך השנים: 'שעת כושר היסטורית'. התעלמות חוסין מן האזהרות וההפצצה הארטילרית הירדנית עמדו ביסוד הערכתו ודרישתו:

זו תוקפנות מובהקת שמזכה אותנו בכל המובנים להתקפה נגדית. אני חושב שבמצב הדברים כרגע אנחנו יכולים עם שחר להיכנס. אני מבקש מאוד מראש הממשלה להעמיד סעיף זה על סדר היום ונכריע. אתמול קיבלנו הכרעה היסטורית, אלוהים עזר והתברר שזו היתה החלטה נכונה. אני חושב שאנחנו עומדים בפני שעת כושר שעוד לא היתה לנו דוגמתה בשביל המעשה הגואל הזה של העיר העתיקה.⁴⁸

ראש הממשלה ביטא בישיבה עמדה חיובית באשר לשחרור העיר העתיקה, ואילו שר הביטחון דיין היה המנהיג הישראלי המרכזי שהסתייג בשלב זה מהמהלך. הוא היה מעוניין להשלים תחילה את המשימות שהוטלו על צה"ל בחזית המצרית ודרש לכתר את ירושלים בתקווה להביא לכניעת הירדנים ללא קרב.⁴⁹ דיין לא נכח כאמור בישיבה, והובהר כי החלטה ביצועית תתקבל בפורום מצומצם יותר, אולם בקשתו של בגין נענתה בשל הרצון להנציח את הרגע הייחודי בפרוטוקול, והממשלה קיבלה החלטה עקרונית בעד שחרור העיר העתיקה. לשרים היה ברור כי אין זו החלטה שתמסר לצה"ל כהוראה ממשלתית, אלא החלטה הצהרתית, שאת מידת יישומה ועיתויו יקבעו שר הביטחון והרמטכ"ל על פי ההתפתחויות בשטח.

שבועות ספורים אחרי המלחמה תיאר בגין בסגנון דרמטי את ישיבת הממשלה שהתכנסה ביזמתו, ושהתנהלה על רקע שריקות הפגזים והרי התפוצצויות. הוא הציע שבעתיד 'יותקן במקלט האפל שלט מתאים לזכר האור שבקע ממנו אותו לילה', הלילה שהתקבלה בו החלטת הממשלה 'לפיה יש להורות לצבא לעלות על עיר דוד ולשחררה'.⁵⁰ המשמעות שייחס בגין להחלטה הרשמית במקלט הייתה

46 אורן (לעיל, הערה 13), עמ' 254.

47 ח' גבתי, סיפור חייו, תל אביב תשמ"ה, עמ' 224.

48 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 5 ביוני 1967, 21:00, אה"מ, א-6 / 8164.

49 א' למפרום וח' צורף (עורכים), לוי אשכול: ראש הממשלה השלישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1895-1969), ירושלים תשנ"ז, עמ' 558.

50 בגין, האור שבקע (לעיל, הערת המחבר). בגין אל ר' זאבי, 'זכרונות ממלחמת ששת הימים', 12 בפברואר 1982, אממ"ב, P20-380. כעוזר ראש אג"ם פתח זאבי את הדיון הממשלתי במקלט הכנסת בסקירת תמונת המצב בלחימה.

מופרזת. כיבוש ירושלים העתיקה בוצע בסופו של דבר בקצב ובדרך שהתווה שר הביטחון באישור ראש הממשלה. דיין הבהיר כי אין בכוונתו לאפשר ניהול מהלכים צבאיים בהצבעה דמוקרטית, והעביר את מרכז הכובד של ההכרעות המבצעיות משולחן הממשלה ללשכתו בקריה. בשעה שהתקיים הדיון בכנסת הוא נפגש עם הרמטכ"ל והורה לו לסגור את ירושלים מכל הכיוונים. השעה המבצעית לא בשלה לדעתו לפריצה למזרח העיר, כל עוד בחזית העיקרית, המצרית, לא השלים צה"ל את כיבוש שרם אלשיח'.⁵¹

האירועים שהתרחשו למחרת מעידים על האופי הסמלי בלבד של החלטת הממשלה במקלט הכנסת. בבוקר היום השני למלחמה ביקשו שר הביטחון והרמטכ"ל להבטיח בראש ובראשונה את המשך התקדמות הכוחות הישראליים בסיני. כיתור העיר העתיקה הופיע כסעיף רביעי בלבד בקווי הלחימה המתוכננים ליום זה, והודגש כי פריצה למזרח ירושלים תבצע רק לאחר קבלת הוראה מיוחדת. בגין השתתף בפגישת ועדת השרים לענייני ביטחון אחר הצהריים שבה הורו לצה"ל להימנע מכניסה לעיר העתיקה במהלך הלילה. אך שר הביטחון הוסמך להורות לצבא לאשר את כיבוש מזרח העיר אם 'ההתפתחויות המדיניות תחייבנה זאת', כלומר אם יאזל החול בשעונה של מועצת הביטחון. בגין חשש כי הטקטיקה שמוכיל דיין, הטלת מצור ממושך על העיר העתיקה, עלולה לספק למעצמות את הזמן הדרוש לקבל במועצת הביטחון החלטה שתביא לכך 'שנישאר מחוץ לחומות ירושלים כמו בשנת 1948'. הוא הציע להיכנס אל העיר העתיקה ללא דיחוי ('אפילו שעה אחת נוספת'). ושוב ביקר, יחד עם אלון, את ההיסוסים והעיכובים ב'שחרורה של העיר העתיקה'.⁵² במהלך פגישה זו התבטא גם ראש הממשלה מפורשות בזכות כיבוש העיר העתיקה, וכמהוהו עשו השרים גלילי, זרח ורהפטיג ומשה קול. בשלב זה ניצב דיין מול לחץ הולך וגובר לממש את עמדת רוב שרי הממשלה, אולם הוא דבק במדיניות שהתווה יום קודם לכן וסירב להורות לכוחות צה"ל המכתרים לפרוץ אל העיר העתיקה. לימים התייחס דיין ללחץ שהפעילו עליו חבריו לממשלה:

לוי אשכול ומנחם בגין 'הוציאו לי את הנשמה' לכבוש את ירושלים... בגין אמר לי: מתי כבר תיקח את ירושלים? אמרתי לו: אל תדאג, ירושלים תיפול... לחצו עלי לשנות את התוכנית. זה היה בהשראת בגין, אשכול ואלון, עד כדי כך, שאמרו שאני מפקפק בעניין ירושלים. אני האמנתי כי יש להקיף את ירושלים ואז היא תיפול.⁵³

למרות לחציו לא הצליח מנהיג גח"ל להביא להוראת הממשלה לצה"ל לכבוש את מזרח ירושלים ביום השני למלחמה. לעת ערב הוא עזב את הקריה מוטרד ושב לביתו.

המשך ההתרחשויות מלמד שוב על הפער בין החוויה הסובייקטיביות של בגין לבין תהליך קבלת ההחלטות הלכה למעשה. במהלך הלילה התעורר בגין ושמע בחדשות הבייבייסי דיווח על החלטה בדבר הפסקת אש העומדת להתקבל באו"ם. דאגתו גברה מחשש להחמצת הזדמנות היסטורית נוספת לשחרור ירושלים, והוא מיהר להתקשר אל אשכול ומאוחר יותר אל דיין. הוא הציע שלנוכח שינוי

51 גולן (לעיל, הערה 39), עמ' 225.

52 פרוטוקול ישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון, 6 ביוני 1967, אחר הצהריים, אה"מ, 7919/6.

53 'י' ארו וא' כפיר, שיחות עם משה דיין, רמת גן 1981, עמ' 49.

בעקבות הישגי המלחמה בחזית הדרומית ומהלכיו של המלך חוסין.⁶² מפקדי צה"ל הבכירים לחצו כבר מפתחת המלחמה לממש את עצמתו של הצבא ולזקוף לזכותם הישג לאומי מהמעלה הראשונה, מה גם שחלקם השתתפו בקרבות באזור ירושלים במלחמת העצמאות וחשו שנפילת מזרח העיר לידי הירדנים הייתה החמצה. ובכל זאת בגין, שצורף לממשלה זמן קצר לפני פרוץ מלחמת ששת הימים, היה לאחד מראשי קבוצת השרים שלחצו למימוש ההזדמנות ולמבטא המרכזי של המאוויים להשלמת המהלך ההיסטורי שנקטע בתש"ח. כשר בלי תיק הוא לא היה מופקר על שום תחום ביצועי והיה פנוי להשקיע את כל כוחו בקידום המטרה בלא להרפות עד מימושה. ללחצו של בגין הייתה בעיקר חשיבות רטורית וסמלית, כיוון שלמעשה הוא היה מנותק מלשכת שר הביטחון בקריה, מוקד קבלת ההכרעות המבצעיות במלחמה, אך לחצו נחרט בזיכרון ולעתים גם בספרות כבעל משמעות מעשית. גם מי שייחס השפעה כלשהי ללחץ של בגין לא יוכל להתכחש למקומו המשני ביחס לשיקולים המדיניים והביטחוניים שעמדו ביסוד ההכרעה להורות על כיבוש העיר העתיקה ועיתויה. מה שייחד את עמדת בגין היה הביטוי הנחרץ של התביעה לנצל את ההזדמנות מוקדם ככל האפשר, גם כאשר התנאים החיצוניים היו מורכבים יותר, והיעדר הפרדה בין המטרה הרצויה לשיקולים הטקטיים. הוא היה מרוחק מהפרקטיקה המבצעית ולא היה מצוי במשמעות ההיבטים הצבאיים. היבטים אלה, לצד השיקולים המדיניים, הם שהכתיבו את קצב האירועים והפקודות של שר הביטחון: ההתקדמות בחזית המצרית, צבירת הכוח בגזרה, ההתלבטות אם לתקוף בלילה או ביום, זיהוי תנועה של כוחות ירדניים, ובעיקר הרצון להבטיח אחיזה בכל הרכסים שמסביב לירושלים לפני התחלת הפריצה לעיר העתיקה, הנמוכה יחסית.⁶³ רק מההובטחו התנאים המבצעיים שהעסיקו את דיין, ובמקביל התרבו הידיעות על החלטה קרובה של מועצת הביטחון על הפסקת אש, הוא הורה לכבוש את העיר העתיקה ואז גם לחץ לביצוע מהיר – אך זהיר – של הפעולה.⁶⁴

ביקורו המהיר והמתוקשר של דיין בעיר העתיקה סימל את ראשיתו של המאבק בין שרי ממשלת הליכוד הלאומי על מקומם בזיכרון הקולקטיבי של הישגי המלחמה. הביקור שנערך לאחר שלשכת שר הביטחון הזהירה את ראש הממשלה לבל יגיע לכותל המערבי, עקב הסכנה הנשקפת מן הצלפים הירדנים, עורר זעם רב בקרב עמיתיו.⁶⁵ לא רק אשכול כעס על גנבת התהילה על ידי יורשו במשרד הביטחון, אלא גם בגין, והוא הביע פליאה על כך ש'הממשלה לא ידעה על הטכס שהיה', וששר הביטחון 'מנהל תעמולה עצמית מופרזת'.⁶⁶ מנהיג גח"ל, שידע מה ערכם של טקסים היסטוריים ומחוות סמליות, דרש להצניע את ביקורו של דיין בכותל. עוד ב-6 ביוני הוא הציע לקיים ליד הכותל המערבי טקס ממלכתי בהשתתפות נשיא המדינה, הממשלה כולה והרבנים הראשיים, ולסקר

62 מ' בר-און, 'שישה ימים, שש תמיהות ושש הצעות למחקר', א' שפירא (עורכת), עצמאות: 50 השנים הראשונות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 339-344.

63 לפירוט ראו: גולן (לעיל, הערה 39), עמ' 225-227.

64 שם, עמ' 229.

65 ליאור כתב על דיין: 'הוא ניצל עד תום וסחט כמו לימון כל אפשרות לרכוב על סוס התהילה' (הבר [לעיל, הערה 25], עמ' 234).

66 דבריו בישיבת סיעת גח"ל, 12 ביוני 1967, מצוטטים ביומנו של תמיר (לעיל, הערה 15).

אותו בהרחבה בתקשורת.⁶⁷ ההצעה נדחתה מפני שהממשלה רצתה להימנע מפעולות רבות רושם, שייטפסו כהתגרות במעצמות, ושיעוררו כעס והתנגדות ברחבי העולם הנוצרי.⁶⁸

ג. כיבוש רמת הגולן

מעורבותו של בגין בדיונים בכיבוש רמת הגולן הייתה מצומצמת. בעמדה שביטא השתלבו תמיכה בפעולה צבאית ישראלית נגד הסורים ורצון להימנע מלמתוח את החבל יתר על המידה, באופן שעלול היה להסב לישראל נזק מדיני מיותר. לעומת החזית המזרחית, שכיבוש השטחים בה הגשים את האידאולוגיה של התנועה הרוויזיוניסטית, בעניין רמת הגולן היו שיקוליו של בגין מדיניים וביטחוניים בלבד. הוא לא הקל ראש בהישגי צה"ל בחזית הדרומית והצפונית אולם לא ראה את השטחים שנכבשו ממצרים ומסוריה כשייכים לארץ-ישראל ההיסטורית. זה היה גם הרקע לנכונותו, מיד לאחר המלחמה, לנסיגה ישראלית מסיני ומרמת הגולן במסגרת הסכם שלום.

אחריותו של המשטר הסורי להסלמה הגוברת בגבולות ישראל בשנים שקדמו למלחמה הניעה את מפקדי צה"ל ללחון, כבר עם פתיחת המלחמה, לפעול גם בגזרה זו. לחץ הופעל גם מצד ראשי היישובים בגליל העליון שסבלו מהפגזות סוריות תכופות. בשעות הערב של ה-8 ביוני באה משלחת מצפון הארץ ונפגשה עם ועדת השרים לענייני ביטחון. בגין, שנמנה עם חברי הוועדה, חיזק את ידי אנשי המשלחת באמרו: 'טוב שבאתם – זה חשוב'. אבל אשכול ואלון הם שמילאו את התפקיד המרכזי במאמצים לקדם את כיבוש רמת הגולן, ושהיו מעורבים בזימון המשלחת לירושלים. המתנגד המרכזי לפעולה בחזית הסורית היה, כמו במקרה של מזרח ירושלים, דיין. לצדו עמדו שרי המפד"ל, שהתנגדו נחרצות להצעה להרחיב את המלחמה לחזית נוספת, ובמידה מסוימת גם שותפו של בגין להנהגת גח"ל, יוסף ספיר, שהציע להימנע מפעולה מידית.⁶⁹ לעומת זאת בגין, שהיה מעורר מהצלחות צה"ל בימים האחרונים, הצטרף לתומכים במתקפה על סוריה והתנגד לדחיית ההחלטה ביממה. הוא ביטל בשלב זה את חשיבות היתר שייחסו דיין והשרים הדתיים לשאלת עמדתה של ברית-המועצות: 'ברצוני לומר שכלפי רוסיה שום דבר לא יכול להיעשות, כי רוסיה ממשיכה לטעון שישראל תוקפת בכל החזיתות'. כשהזכיר לו שר הדתות ורהפטיג כי לפחות במה שנוגע לאירועים שהתרחשו ביום שבו התקיים הדיון יש אמת בטענת הסובייטים, הטיל מנהיג גח"ל ספק אם במוסקווה יודעים בצורה כה מהירה ומדויקת מה מתרחש בחזית המלחמה ותהה: 'מה יתנו לנו 24 השעות הנוספות כדי להחליט? זה לא ברור לי'. הוא ראה בשלב הזה בקרבות שהתלקחו בגזרת הגולן 'פעולת הצלה'.⁷⁰ אולם מרבית השרים העדיפו להמתין עוד ארבעים ושמונה שעות בטרם ייבדקו שוב האירועים בגזרה הצפונית ובמערכת הבין-לאומית. להפתעתם התברר להם למחרת בבוקר כי שר הביטחון שינה בלילה את דעתו והורה לכבוש את רמת הגולן. דיין קיבל לאחר חצות הודעה על סיום הלחימה הן בחזית

67 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 6 ביוני 1967, אה"מ, א-7919/6.

68 ז' ורהפטיג, חמישים שנה ושנה: פרקי זכרונות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 206.

69 הציטוטים מתוך: מ' מיזל, המערכה על הגולן: יוני 1967, תל אביב 2001, עמ' 262, 266.

70 שם, עמ' 263. ראו גם החומר המקורי בארכיון האישי של ורהפטיג, אצ"ד, תיק 83.

המצרית והן בחזית הירדנית, למד ממברק שיירט המודיעין הישראלי על הצעתו של נאצר לסורים למהר להגיע להפסקת אש, וקיבל באופן עצמאי החלטה שלא התקבלה על דעת הממשלה – ולא על דעתו שלו – יום קודם לכן.⁷¹

מסכת האירועים שקדמה להחלטה לכבוש את רמת הגולן משקפת בצורה מובהקת ביותר את מערכת קבלת ההחלטות הבעייתית בממשלה שהורחבה ערב המלחמה. בישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון ב־9 ביוני בשעה 10.00 הוצג למשתתפים מצב מדיני־ביטחוני מורכב, אך גם הועלתה שאלה נוהלית כבדת משקל. השרים המתונים בממשלה מתחו ביקורת חריפה על ההחלטה לתקוף את סוריה דווקא לאחר שדמשק קיבלה עליה את הפסקת האש. ממשלת ישראל, הבהירו, מודעת לכך שסוריה אמנם מהווה מטרד אך אין בכוחה לסכן את מדינת ישראל.⁷² כעת, לאחר שהגזרה הסורית שקטה, הפרה ממשלת ישראל קבל עם ועולם את הפסקת האש, מעשה שעלול היה להוביל להתערבות סובייטית ממשית במלחמה.⁷³ שר הפנים מטעם המפד"ל חיים משה שפירא קרא בהתרגשות: 'אתמול זה לא נתקבל. אני רוצה לדעת מי אחראי לזאת? אני רוצה לדעת מי אחראי לזאת שמפרים החלטות שלנו?!'. רוב שרי הממשלה הצטרפו אליו בביקורת החריפה על מה שראו כהפרה בוטה של הנהלים הדמוקרטיים על ידי שר הביטחון. בגין ביקש להרגיע את הרוחות. הוא הודה בדרך הפגומה שבה התנהל דיון, אך ביקש ללמד עליו זכות:

מבחינה פורמלית יש פגם כלשהו, מבחינת הסיכום שנתקבל אמש, הסיכום היה לפני שהסורים הסכימו להפסקת אש והחלטנו שאנו ממתינים יום, יומיים... למרות כל אלה עם הפגם האסטי... אם מדובר בצד פורמלי למען הרוח הטוב, בימי מריה־טרזה היה חוק, שחייל אשר הפר משמעת אבל ביצע מעשה גבורה, היו נותנים לו בבת אחת נזיפה ומדליה.⁷⁴

התבטאות זו של בגין חושפת לא רק את המאמץ שלו ליישר את ההדורים בין השרים החלוקים והזועזעים, אלא גם משהו מעמדתו הבסיסית באשר ליחסי הדרג המדיני והדרג הצבאי. אפשר לזהות בהעלאת המנהגים מימי מריה־טרזה הד להערצתו של מנהיג גח"ל את הגנרלים ואת הצבא ואולי גם רמז לדפוס שעתיד לחזור ולהופיע, בנסיבות טרגיות, ביחסיו כראש ממשלה עם שר הביטחון ועם מפקדי הצבא. בגין ראה בהחלטתו של דיון מעשה לא חברי ובלתי קביל מבחינת הנהלים, אך בהצלחה הצבאית שאמורה הייתה ההחלטה להניב היה מבחינתו כדי לפצות על הפגמים.⁷⁵

עם סיום היום החמישי ללחימה חל שינוי בעמדת בגין בעניין הלחימה ברמת הגולן. בישיבת ועדת השרים לענייני ביטחון שהתקיימה ב־10 ביוני בערב, הוא שב לבטא עמדות מתונות ולא מתלהמות.

71 בסוף ימיו טען דיון שההחלטה על כיבוש רמת הגולן הייתה מיותרת, וכי הפקודה שנתן לצבא לתקוף את סוריה הייתה תוצאה של הלחץ שהופעל עליו ('נכנעתי'). ראו: ר' טל, 'משה דיון – חשבון נפש', ידיעות אחרונות, 27 באפריל 1997.

72 מיזל (לעיל, הערה 69), עמ' 261.

73 גלבוע (לעיל, הערה 25), עמ' 237-239.

74 הציטוטים מתוך: ורהפטיג (לעיל, הערה 68), עמ' 197 (התבסס על הפרוטוקולים המקוריים). השוו: שגב (לעיל, הערה 6), עמ' 413 (התבסס על פרוטוקול ועדת השרים לענייני ביטחון, 9 ביוני 1967).

75 שלוש שנים מאוחר יותר, במסגרת ניסיונו לעשות צדק היסטורי עם אשכול, זקף בגין לזכותו גם את ההחלטה לכבוש את רמת הגולן, אף שהתקבלה ללא ידיעתו: 'אנחנו החלטנו לעלות על רמת-הגולן לקראת סוף מלחמת ששת הימים. בלי לוי אשכול ההחלטה היא לא היתה מתקבלת' (דברי בגין בישיבת הממשלה, 4 באוגוסט 1970, אל"א).

צה"ל השלים את כיבוש הרמה, אך מנהיג גח"ל ביקש כי יירשם בפרוטוקול שאילו נשאל בזמן, היה מתנגד להוראה שניתנה לצה"ל להמשיך בכיבוש השטח הסורי על מנת לחבר בין כוחות צה"ל בצפון הרמה ובדרומה. הוא נימק את עמדתו במצב הבין-לאומי המתוח ובעליונות השיקול המדיני על הצבאי. בגין, שיומיים קודם היה מוכן להסתכן בערעור היחסים עם ברית-המועצות, סבר עתה שאין להגביר עוד את המתח עמה ועם מועצת הביטחון של האו"ם.⁷⁶ ניכר ההבדל בין עמדתו המאוזנת של בגין באשר לכיבוש רמת הגולן לבין להיטותו להאיץ בצבא להשלים את כיבוש הגדה המערבית, שהיה לתפיסתו האירוע המכונן של ששת ימי המלחמה. בשעות האחרונות של המלחמה בלט גם ההבדל בינו לבין אלון, שמיהר להגיע לרמת הגולן, ושהורה אישית למפקדים הזוטרים של הכוחות שם להזדרז לנוע מזרחה על מנת לקבוע עובדות לפני הגעת הפקודות על הפסקת האש.

מנחם בגין צופה
מחלון המסוק
בדרכו לביקור אצל
כוחות צה"ל בסיני,
13 ביוני 1967
(צילום: משה מילנר, לע"מ)

'היום השביעי': עמדת בגין בדיונים המדיניים בעתיד השטחים והשפעתו על ההחלטות

שישה ימי לחימה שינו את מפת מדינת ישראל, נתנו את האות לתהליכי שינוי מרחיקי לכת בדמותה, והיו בעלי השפעה מכרעת על מקומו של הימין בחברה הישראלית. בגין, כמו מנהיגים ישראלים אחרים, נדרש לגבש את עמדתו לנוכח המציאות החדשה שנתהוותה בתוך ימים ספורים במדינת ישראל ובמזרח התיכון. הוא עמד כעת בראש גוש פוליטי שכלל שתי חטיבות בעלות תרבויות פוליטיות והשקפות עולם שונות, בעיקר בתחום החוץ והביטחון. מה היו עמדותיו כאשר לעתיד השטחים שנכבשו במלחמה, ועד כמה השפיע על מדיניות הממשלה בסוגיות אלה?

שיקולים היסטוריים וביטחוניים עמדו ביסוד התפיסה שגיבש מיד בתום המלחמה. בגין הבחין באופן ברור בין שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, שנתפסו בתנועה הרוויזיוניסטית כחלק מארץ-ישראל, לבין חצי האי סיני ורמת הגולן, שלא נכללו במפת המולדת השלמה. בעקבות הניצחון במלחמה ערכה גח"ל בשבועות הבאים עצרות עם בסיסמה 'מניצחון

76 הממשל הסובייטי איים ב-10 ביוני בפעולה צבאית נגד ישראל אם לא תקבל עליה מיד את הפסקת האש. ראו: שלום (לעיל, הערה 13), עמ' 286.

צבאי – לניצחון מדיני'. בגין היה מעוניין להיפגש עם תומכיו שליוו אותו שנים ארוכות במדבר הפוליטי ולהופיע בפניהם כשר בממשלת הניצחון. אלפי האנשים שהשתתפו באספות שמעו אותו מצהיר כי ללא חוזה שלום לא ייסוג צה"ל משום עמדה שבה הוא מצוי, וכי 'אין להעלות על הדעת, כי שעל אחד מאדמת ארץ-ישראל יוחזר לשלטון נוכרי'.⁷⁷ תומכי גח"ל לא תמיד הבחינו בהבדלים בין הרטוריקה שהתייחסה לגדה המערבית לבין זו שהתייחסה לסיני ולרמת הגולן.⁷⁸ תמיכת בגין בהחלטת הממשלה מ-19 ביוני על נכונות לסגת מסיני ומהגולן הייתה מקובלת בהנהגת מפלגתו. לדוגמה בדר ובן-אליעזר התבטאו בעד החזרת השטחים שנכבשו מסוריה וממצרים (להוציא עזה) במסגרת משא ומתן מדיני.⁷⁹ המסר המרכזי שלהם בהקשר זה היה שיש למנוע נסיגה ישראלית שלא במסגרת הסדר שלום, כפי שאירע באביב 1957 עקב הלחץ הבין-לאומי שהופעל על ישראל.

ניתן לזהות במסרים שביטא בגין בדיוני קיץ 1967 כמה יסודות של תפיסת ז'בוטינסקי. מלחמת ששת הימים הייתה מבחינתו הוכחה לתפיסת קיר הברזל של ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי סבר שקיר הברזל הציוני תלוי בברית עם מעצמה אירופית חזקה. בגין לא התעלם מממד זה אך דבק באמונה הרוויזיוניסטית שצדקת הדרך הציונית תמצא את דרכה ללכותיהם של מנהיגי העולם: 'צריך להחדיר בדעת הקהל שאנחנו פה, בארץ ישראל המערבית, לא בזכות הכוח אלא בכוח הזכות. הפסימיות [...] ביחס לדעת הקהל הבינלאומית אין לה מקום'.⁸⁰ מנגד הוא הבליט את החוסן הצבאי שהוכיחה ישראל ואת ההזדמנות שלנכוח עצמתה – שבאה לידי ביטוי בהישגים טריטוריאליים, בניצחון מהיר ובמספר אבדות קטן יחסית – עשויות מדינות ערב להשלים עם קיומה של מדינת ישראל כעובדה מוגמרת. לכן התעקש בגין כי כל פשרה טריטוריאלית בגבול הצפוני או הדרומי תהיה תלויה בכינון הסכם שלום. היבט נוסף של תפיסת ז'בוטינסקי ששב והופיע בשיח של בגין לאחר מלחמת ששת הימים, היה קשור למעמד המיעוט הערבי במדינת ישראל. המסר הזה עלה בישיבה סגורה של סיעת גח"ל שהתכנסה ב-12 ביוני, כאשר בגין התייחס לסוגיה הדמוגרפית כנימוק מרכזי נגד הנצחת השליטה בגדה המערבית:

יש בממשלה רואי שחורות ובלהות. הם חוששים מפני אוכלוסיית הגדה המערבית של הירדן. אני לא חושש מהערבים במדינה בה אנו הרוב. אני רואה המוני יהודים שיעלו לארץ. כך נהווה בה רוב מוחלט. גם זאב ז'בוטינסקי ביקש רוב במדינה דו-לאומית והנה כיום זה מה שמתרחש לנגד עינינו. לדעתי, יש לקבוע תקופת מעבר לערבים בה יוכיחו נאמנותם לארץ-ישראל. אם לא יצדיקו את האמון – לא יהיו אזרחי ישראל אלא תושבים.⁸¹

בגין הזכיר כי הציונות מראשיתה לא דיברה על 'מדינה כל-יהודית' אלא על מדינה יהודית עם מיעוט ערבי, וקרא להגברת העלייה והילודה.⁸² אל מול הטיעון הדמוגרפי שהטריד את מרבית השרים קרא

77 'השר בגין: נקודת המוצא היחידה לכל הסדר רק חוזה שלום', היום, 18 ביוני 1967.

78 נאור (לעיל, הערת המחבר), עמ' 67.

79 י' בדר, 'טבעת הפלדה וטבעת הנייר', היום, 9 ביוני 1967. לדברי בן-אליעזר ראו: פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 15 ביוני 1967, מ"ז, ה-1 / 2-18.

80 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 19 ביוני 1967, אה"מ, א-6 / 6-8164.

81 מצוטט מתוך: תמיד (לעיל, הערה 16), עמ' 56.

82 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 26 ביולי 1967, מ"ז, ה-1 / 2-18.

מנהיג גח"ל: 'מעולם לא דגלנו במדינה חד אתנית תמיד ידענו כי יהיו מיעוטים בארץ – אולם רצינו ברוב יהודי. התנגדנו למדינה דו לאומית, כלומר חלוקה בשלטון'.⁸³ הוא העריך שהתחזיות על אבדן הרוב היהודי במדינה אינן מציאותיות כיוון שאינן מביאות בחשבון את עליית היהודים הצפויה לישראל, אך הדגיש כי 'אם רוב זה היה מתקלקל, מצבנו היה מר. אנחנו לא דרום אפריקה ולא רודסיה. המיעוט היהודי לא ישלוט בערבים'.⁸⁴

עמדתו של בגין הייתה דואלית. הוא אחז בחזון הלאומי-ליברלי של ז'בוטינסקי, הציע למנות שופט ערבי בבית המשפט העליון, ואף אמר: 'אני חושב שרצוי שיהיה גם שר ערבי'.⁸⁵ ומנגד ביקש להרוויח זמן ולהגדיר את השנים שלאחר המלחמה כתקופת מעבר שבמהלכה עדיין לא יעניקו לתושבי השטחים שנכבשו זכויות מלאות. בימים הראשונים לאחר המלחמה הטעים שאם ערביי השטחים יגלו נאמנות בשבע השנים הבאות, יש להעניק להם אזרחות מלאה. אולם בשבועות שלאחר 'הלם הניצחון' שיקפו ניסוחיו התחמקות מהבעת עמדה מפורשת בעניין זה. ביסוד עמדתו הייתה תפיסה שהלכה והתבססה בקרב רבים במערכת הפוליטית ובחברה הישראלית, שהזמן פועל לטובת ישראל, ושעל כן יש לעמוד בפרץ נגד מהלכים מדיניים חלקיים ולא למהר ליזום פתרון מלא לסכסוך. תפיסה זו באה לידי ביטוי בבחירת בגין להתעלם מן האוטונומיה האישית-תרבותית שהבטיחה הגישה הרוויזיוניסטית למיעוט הערבי ולהתמקד בבלימת מהלכים לקידום אוטונומיה טריטוריאלית. הוא האמין ש'מושג האוטונומיה מוליך למדינה פלסטינית בהיגיון הברזל של הדברים. אם אנחנו אומרים אוטונומיה, זו הזמנה למדינה פלשתינאית עצמאית'.⁸⁶ לכן ביקש להסיר מכלל ההצעות המונחות לפני ממשלת ישראל את הרעיון לאפשר הקמת קנטון פלסטיני אוטונומי בשטח המאוכלס של הגדה:

אין קנטון. יש קנטונים, ואם תסכים לקנטון ערבי תצטרך להסכים לקנטון יהודי... איננו יכולים להציע לעולם קנטון ערבי, ואנחנו צריכים לסלק מונח זה מעל דל-שפתינו, כי הוא יחייב לדעתי קנטוניזציה של ארץ-ישראל. אם מקימים קנטון באזור שכם, ג'נין וטול כרם, האם אפשר יהיה להסביר למה לא הקמנו קנטון בעזה?⁸⁷

הדואליות של בגין באה לידי ביטוי גם במתח בין הרצון להבטיח יתרון דמוגרפי לבין האחריות המוסרית לסבלם של הפליטים הערבים שעזבו את בתיהם בימי המלחמה ואחריה. בעניין הפליטים הוא קבע כי 'זו בעייה אנושית מוסרית גדולה', ואמר כי על ישראל 'לדאוג יחד עם גורמים אחרים לפתרון הומני של בעייה זו'. כששמע על פלסטינים שהוצאו מבתיהם באזור הכותל המערבי ונותרו ללא בית, הזדעק וקבל בעיקר על הנזק שנגרם לישראל בדעת הקהל העולמית. מנגד הוא הסתייג מההצעה להעביר 200,000 פליטים לרצועת עזה, שהייתה לתפיסתו חלק מארץ-ישראל ההיסטורית ולכן עתידה הייתה להישאר חלק ממדינת ישראל. הוא בחר להעלות את התכנית הבריטית שהוצעה

83 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת 'חרות', 3 באוגוסט 1967, מ"ז, ה 2-1 / 18.

84 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 20 באוגוסט 1967, מתוך קטעים שהובאו אצל נאור ולמפרום (לעיל, הערה 35), עמ' 173-172.

85 שם.

86 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 19 ביוני 1967, אה"מ, א-6 / 8164.

87 שם.

להרצל בראשית המאה, להפוך את אזור אלעריש לחבל אוטונומי יהודי, והציע לאמץ את הצעת אלון להעביר לשם את הפליטים: 'פעם עם ישראל כולו חיפש פתרון באל עריש', הזכיר, 'מדוע זה פסול?'.⁸⁸ בתגובה על התרעומת של שר המשפטים יעקב שמשון שפירא על הצעה להעביר לעיראק 'תושבי הארץ הזאת [...] ערכים שנולדו פה', הזכיר בגין את התקדים של חילופי אוכלוסייה בין יוון לטורקיה, ובהמשך ביקש 'לקחת בחשבון [בהסדר עתידי] את הרכוש היהודי שנגזל בארצות ערב'. הוא אמר על הסדר כולל של בעיית הפליטים, שמדינות ערב ומעצמות העולם יפגינו בו רצון טוב, כי מדינת ישראל תהיה 'מוכנה במידת יכולתה לתרום להשגת הפתרון הזה'.⁸⁹ גם בסוגיה זו לא השמיע בגין קול בודד בממשלה, אלא ביטא באופן צלול את עמדתם של השרים הנציים. המתח בין הממדים הלאומי והליברלי בהשקפתו של בגין היה ביטוי למורכבות שאפיינה את עמדת המנהיגות הישראלית כולה בדיונים שלאחר המלחמה.

בישיבות המכריעות ב-18 וב-19 ביוני ניכרו פעלתנותו של מנהיג גח"ל וערנותו בדיונים. הוא נקט עמדה תקיפה נגד המגמה של השרים הבכירים, בתמיכת ראש הממשלה, להביע נכונות לנסוגה מאזורים צפופי אוכלוסייה בגדה המערבית והודיע כי לא יוכל לשבת בממשלה המצהירה על נכונותה להחזיר חלקים מארץ-ישראל. בגין היה מודע לכך שנימוק הזכות ההיסטורית השגור בפיו לא היה בו כדי לשכנע רבים משותפיו לממשלה להתנגד להחזרת השטחים שנכבשו לירדן. לכן בחר להגיש את הנימוק הביטחוני כששאל רטורית וגם השיב:

[האם] אנחנו נשלח את בנינו לקרב כדי להקים מדינה ערבית נוספת, או כדי למסור למדינה ערבית שטח של ארץ ישראל, כדי שתהיה לנו אנקלאבה [מובלעת] בתוך ארץ ישראל שממנה אפשר לירות לתל אביב – בשביל זה ניהלנו מלחמה? עובדה היא שאפשר היה שירדן תפתח חזית שניה, מדוע לא תפתח עוד עשר שנים? לכן כל הפתרונות הללו הם לדעתי רעים ביסודם ולא צריך להציע אותם.

מדבריו השתמע כי על ישראל להחיל את ריבונותה על השטח שנכבש מירדן: 'אני מעדיף במקום להגיד שנהר הירדן הוא הגבול, להגיד שריבונות מדינת ישראל חלה על השטח שעד הירדן'.⁹⁰

בגין הביע את העמדה המקסימליסטית ביותר סביב שולחן הממשלה אך שרים נוספים ביטאו מסרים נציים. שני שרים מרכזיים גיבשו השקפה מגובשת על מדיניותה הרצויה של ישראל: דיין ואלון. השניים היו חלוקים בכמה מהסוגיות, אך עמדתו של כל אחד מהם הייתה דומה לעתים לעמדה שביטא בגין. בריאיון עיתונאי מספר ימים לאחר שוך הקרבות אמר שר הביטחון כי עמדותיו קרובות לאלה של בגין יותר מאשר לגורמים המתונים בתוך הממשלה.⁹¹ שר העבודה אלון, שותפו של בגין לשדולה הטריטוריאלית במהלך המלחמה, המשיך להצטייר כאדם הקרוב אליו בדעותיו כשהבכיר את עמדתו במהלך ישיבת הממשלה ב-19 ביוני: 'אני הייתי מרחיק לכת ואומר: אילו הייתה לי ברירה, או שלמות הארץ עם כל האוכלוסייה הערבית, כנוסח הצעת השר בגין, או ויתור על הגדה, אני בעד

88 ש.ם.

89 ש.ם.

90 ש.ם.

91 'בן-פורת', שר הביטחון משה דיין בראיון מיוחד לידיעות אחרונות: סכינינו למציאת הסדר טובים מב-1956, ידיעות אחרונות, 16 ביוני 1967.

שלמות הארץ עם כל הערכים'.⁹² הפיכתו של בגין לסמן הנצי בממשלה הייתה בעלת משמעות סמלית יותר מאשר מעשית. כשעלתה הצעת החלטה שכללה נכונות לנסיגה ישראלית מלאה לקו הירוק, לא דבריו הנחרצים של בגין אלא הרוב הדחוק שתמך בהצעה הוא שהביא לניסוח חדש, שאושר לכסוף ברוב גדול: נכונות לנסיגה מחצי האי סיני ומרמת הגולן, עם תיקוני גבול הכרחיים (משיקולי ביטחון), והיעדר הכרעה באשר לגדה המערבית – עתידה יוכרע בשלב מאוחר יותר, וחיי התושבים בה ינוהלו זמנית באמצעות ממשל צבאי.⁹³

הדיונים בסוגיית גורל מזרח ירושלים, שהחלו יום לאחר סיום המלחמה, ושנמשכו בשבועות הבאים, מלמדים אף הם על מקומו הבולט של בגין ברמה ההצהרתית ועל מוגבלות השפעתו המעשית על קבלת ההחלטות. השתתפותו של בגין בהחלטה על איחוד ירושלים הייתה מבחינתו הזדמנות נוספת להגשים יעד שביטא, כמעט לבדו, במשך שנים רבות. תחילה נמנה עם השרים שתמכו בחקיקה מהירה וגלויה שתהפוך את ירושלים לעיר אחת, אולם בהיותו חבר ועדת השרים המיוחדת לענייני ירושלים שהקימה הממשלה היה מודע לאילוצים הבין-לאומיים ולשיקולים הדיפלומטיים של מדינת ישראל, קרי לרצון שלא להביא לאחר המלחמה את יחסיה עם המעצמות ועם העולם הנוצרי לכלל קרע. כבר במהלך המלחמה הציע לקיים 'לאוזני העולם כולו' טקס ישראלי רב רושם מהעיר העתיקה, והעריך כי 'תהיה לזה חשיבות רבה [...] כי מבחינה מוסרית אנחנו לא כבשנו שום דבר. לרעתי יש לזה ערך מוסרי עצום והעולם הנוצרי יבין זאת'.⁹⁴ מאוחר יותר הציע לחוקק חוק שיקרא 'חוק ירושלים בירת ישראל', ו'להציב משמר כבוד של צה"ל בסמוך למקומות הקדושים במטרה להפגין בפני העולם את יחסנו ההוגן לדתות האחרות'.⁹⁵

דברי בגין בדיוני הממשלה בסוגיית ירושלים מלמדים על דקדנות ניסוחית-משפטית ועל התייחסות לממד הסמלי של האירועים יותר מאשר להיבטים מעשיים שהיו קשורים לגודל השטח שיוגדר בתהליך החקיקה. הוא שיתף פעולה עם שר הדתות בהעלאת דרישה מהממשלה להרחיב את היישוב היהודי המתוכנן לעיר העתיקה כולה ולא רק לרובע היהודי, אולם בדיקה העלתה שהרעיון איננו ישים מסיבות כלכליות ומשפטיות. דווקא אלון מזה וורהפטיג מזה הם שהציעו להרחיב את גבולות ירושלים כך שקבר רחל ייכלל בתוכם. מי שהשפיע יותר מאחרים על שטח השיפוט החדש של בירת ישראל היה דיין, שבלם הצעות מרחיבות שגיבשו נציגי הצבא שהיו כפופים לו.⁹⁶ בסופו של דבר תמך בגין במגמה שהוביל שר המשפטים יעקב שמשון שפירא, 'להיכנס לירושלים בכטחה, אבל בלי תופים ומחולות', כלומר לקבל סדרת החלטות שהצניעו את הצד ההיסטורי הדרמטי של איחוד ירושלים, ושהבליטו את הממד המנהלי-טכני של צעדי הממשלה.⁹⁷ לכן הנחה את בדר, אחד משני

92 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 19 ביוני 1967, אה"מ, א-6 / 8164.

93 'גולדשטיין, 'שינויי עמדות בממשלות אשכול, רבין וגולדה לגבי עתיד שטחי יהודה, שומרון וחבל עזה: 1967-1977', מיר"ש, כ (תשע"א), עמ' 304.

94 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 6 ביוני 1967, אה"מ, א-6 / 7919.

95 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 11 ביוני 1967, אה"מ, א-6 / 8164.

96 א' רמון, 'מחששות כבדים לסיפוח נלהב ונרחב: מהלכי השלטון הישראלי ל"איחוד ירושלים" (יוני 1967)', 'בן-אריה ואחרים (עורכים), חקר ירושלים לתקופותיה: חומר ורעת, ירושלים תשע"ה, עמ' 400.

97 שם, עמ' 380.

יושבי הראש של הסיעה בכנסת, שלא לשבץ נציג מטעמה בדיון בצווים המנהליים שעליהם החליטה הממשלה, במטרה להימנע מרטוריקה רמה. מנגד בישיבת הממשלה ב-27 ביוני שבה דנו בבקשת משלחת הכנסת באו"ם מהממשלה לשקול להימנע מהחקיקה להסדרת איחוד ירושלים שתוכננה לאותו יום בכנסת, היה בגין בין השרים שהיו נחושים להשלים את תהליך החקיקה ללא דיחוי, על אף הלחץ הבין-לאומי. בסופו של דבר ראש הממשלה הוא שהוביל את הממשלה להשלים את החקיקה, בניגוד לדעת הרוב שהסתמן בעד דחייתה;⁹⁸ אשכול ביקש להיענות לציפיות הציבור הישראלי באשר לירושלים ולמה שנתפס כ'צו ההיסטוריה היהודית'.

הממד הפרגמטי של בגין בא לידי ביטוי בישיבת מרכז תנועת 'חרות' כעבור חודשיים, כשסירב להיענות לדרישות 'להכריז שהר הבית הוא כולו שלנו' ולהתיר עלייה יהודית חופשית למקום. הוא הזכיר כי עוד מימי האצ"ל פעל נגד הפקרת הכותל על ידי המוסדות הלאומיים אך נתלה בעובדה שמדובר בסוגיה הלכתית טהורה וקבע שהמפלגה לא תצא נגד הרבנות הראשית.⁹⁹

אפילוג: משמעות אירועי מאי-יוני 1967 בתולדות הימין הציוני

היום כאשר אנו באים לדבר על המצב במדינה, חובה עלינו להזכיר את מצבה של התנועה, הרי צריך להזכיר מה היה מצבנו לפני שלושה חודשים ויותר, ההספדים שהספידו, את תנועתנו. גמרתם ונתחילתם!¹⁰⁰

השינוי הקיצוני במצבו של הימין הציוני מאביב 1967 עד הקיץ באותה השנה הוא דוגמה מרתקת לתהפוכות ההיסטוריה. לפני תקופת ההמתנה נדמה היה כי הציונות הרוויזיוניסטית הגיעה לסוף דרכה ההיסטורית, אך תוצאות המלחמה העלו אותה על מסלול שהקנה לה, כעבור עשור, מעמד דומיננטי בישראל. היה זה קו פרשת המים של תולדות הימין הציוני ושל הקריירה הפוליטית של בגין, שעבר ממשבר מנהיגות עמוק ומשפל פוליטי ואישי לימי עדנה והתרוממות רוח. חודשים ספורים לפני המלחמה נדחק בגין לשולי הפעילות הציבורית והשתתף באופן מוגבל בפעילות המפלגתית של גח"ל, ואילו בתקופת ההמתנה ובמהלך מלחמת ששת הימים היה מעורב באופן פעיל, לראשונה מאז הקמת המדינה, בדיוני המערכת הפוליטית ונמנה עם הדרג הבכיר של מקבלי ההחלטות בישראל בצומת מבחן והכרעה לאומי. אמנם השפעתו על ההכרעות בימי הקרבות ולאחר סיומן הייתה מוגבלת, אך לעצם חברותו בממשלה בעת כזאת הייתה חשיבות סמלית לא מבוטלת, והוא חלק עם חבריה את תהילת הניצחון. באחד מנאומיו ביטא בגין את חווייתו האישית כשערך הקבלה בין שמונה עשרה

98 שם, עמ' 406-407.

99 פרוטוקול מרכז תנועת 'חרות', 27 בספטמבר 1967, מ"ז, ה-1 / 2-18.

100 דברי ב"צ קשת (קצנלבוגן), ראש האגף המוניציפלי של תנועת 'חרות', ישיבת מרכז 'חרות', 3 באוגוסט 1967, מ"ז, ה-1 / 2-18.

שנותיו באופוזיציה, בעמדו בצדי המעש ההיסטורי הממשי, לשמונה עשר ימים לפני מלחמת ששת הימים, במהלכה ואחריה:

באו ששת ימי הלחימה, אחר־כך באו ששה ימים נוספים, ולפני כן היו גם שישה ימים של מאמצים, יחד 18 ימים. אני הייתי 18 שנה באופוזיציה, אבל כל יום מאותם 18 ימים דמה לשנה. קיבלתי קונספציה שלמה, 18 שנה באופוזיציה, 18 שנים בממשלה. כבר השגנו את השוויון. בזה יש קצת הפרזה כמובן, רטורית, אבל זה באמת כמעט היה כך.¹⁰¹

בקיץ 1967 הושלם תהליך שינוי ארוך שנים שעברו בגין ומפלגתו והחל תהליך חדש. בשנים הבאות הם נעו מהשתתפות בקואליציה לצבירת כוח ממשי באופוזיציה והפיכה לחלופה שלטונית. המהפך הפוליטי התרחש כידוע רק במאי 1977, ולכן יש להבחין בין ההשלכות המידיות של מלחמת ששת הימים לבין אלה ארוכות הטווח. התמורות שהתחוללו בעקבות מלחמת ששת הימים נגעו בעומק ההוויה הישראלית, בהגדרת הזהות, בדימוי העצמי ובתודעה הישראלית הקולקטיבית. אולם בטווח הקצר לא שינו אירועי תקופת ההמתנה, קרבות ששת הימים וימי האופוריה שלאחר סיומם את שיעור ההצבעה לגח"ל. בבחירות הבאות, שנערכו בשלהי 1969, שמרה המפלגה על כוחה – עשרים ושישה מנדטים – ולא זכתה לתנופה אלקטורלית. הישגיה הצבאיים של מדינת ישראל נזקפו לזכות מפא"י, מפלגת 'העבודה' (שהוקמה בינואר 1968) ולבסוף 'המערך' (שהוקם שנה מאוחר יותר), ותהליך איחוד הכוחות בתנועת העבודה סייע לה לבסס בטווח הקצר את ההגמוניה שלה. בשלב מידוי זה קטפו בגין וגח"ל את פירות הלגיטימציה, ההכרה הציבורית והכניסה לתוך המחנה הציוני המרכזי. החידוש המרכזי היה עצם ההשתתפות של הימין במרכז קבלת ההחלטות, בממשלה ובקואליציה. לראשונה ובמשך שלוש השנים שבהן היה גח"ל שותף בממשלה, הופיע הימין לא כגורם שולי המסומן מחוץ למרכז הלגיטימי של המוסדות הציוניים או המדינתיים. בקרב הישראלים הוותיקים והמבוגרים פחתה ההתנגדות לבגין ולמפלגתו, והם זכו להתקבלות רבה מבעבר במחנה הציוני המרכזי. לעומת זאת בקרב הדור הצעיר ניתן לזהות בשנים הבאות תמיכה הולכת וגוברת בימין הציוני. עבור בני דור זה, שחוו את אירועי קיץ 1967 בצעירותם, הייתה מלחמת ששת הימים החוויה ההיסטורית־האישית המכוננת בחייהם. קבוצות גדולות מבני דור זה אימצו את השפה והפרשנות שהציע הימין למציאות הישראלית. ניתן להדגים את התהליך בהצבעת החיילים במערכות הבחירות הבאות (31 אחוז לגח"ל בשנת 1969 ו־41 אחוז ל'ליכוד' בשנת 1973) ובכוחו המתחזק של הימין בקמפוסים של האוניברסיטאות.¹⁰²

התהליכים הנסקרים להלן היו ביטוי לתמורה במעמדם של בגין ומפלגתו בטווח הקצר, ובה בעת הם תרמו ליצירת שינויי עומק בחברה הישראלית שהשפעתם בטווח הארוך נטעה את הימין הציוני בלב ההוויה הישראלית.

101 נאומו של בגין במהלך הוויכוח הכללי בוועידה התשיעית, 28 במאי 1968, מ"ז, ה 13-1 / 9 / 16.
102 ג' גולדברג, המפלגות בישראל: ממפלגות־המוון למפלגות אלקטורליות, תל אביב תשנ"ב, עמ' 39. להרחבה ראו: א' גולדשטיין, 'לידתה של אלטרנטיבה פוליטית: הדרך לליכוד 1973', א' חלמיש וע' שיף (עורכים), החברה הישראלית 1967-1977: קריאות חדשות (עיונים בתקומת ישראל: סדרת נושא) (כרפוס).

לגיטימציה. הלגיטימציה של בגין ומפלגתו גברה עוד קודם לתקופת ההמתנה אך ברור שקיץ 1967 היה נקודת ציון בהשלמת התהליך – מרכיביה השונים של תנועת העבודה הכירו אז בבגין ובמפלגתו כשותף לכל דבר למעש הציוני והישראלי. מפא"י, הגורם המרכזי ב'מערך', ורפ"י, שפרשה ממנה, התחרו זו בזו בתקופת ההמתנה במשיכת גח"ל ומנהיגה לשותפות פוליטית. מנהיגי 'אחדות העבודה', שנכללה ב'מערך' (הקטן), פעלו יחד עם בגין לקידום מהלכים אקטיוויסטיים ומקסימליסטיים בתקופת המלחמה ואחריה, ואפילו במפ"ם נשבה רוח של הערכה מחודשת לבגין ולגח"ל, ויעקב חזן קבע: 'גח"ל כל הכבוד להם [...] אני רואה אותם בחרדתם הלאומית'.¹⁰³ עבור בגין תיקנו האירועים הגורליים – ובהם שיפור היחסים האישיים והפוליטיים עם יריבו הגדול בן-גוריון – את הפגמים שנקבעו בדמותו הציבורית בעת הקמת המדינה וקירבו אותו אל השדרות הראשונות של המנהיגות הלאומית. ביטוי סמלי לתהליך ניתן לראות בהפיכתו בשנים הבאות למרצה מבוקש בקיבוצים של כל התנועות הקיבוציות. לפני מלחמת ששת הימים הייתה הזמנה של בגין לקיבוץ תופעה נדירה, ואחריה הוא פקד באופן קבוע את חדרי האוכל ואת מועדוני הקיבוצים, ובשיחותיו שם פרס בין היתר את חלקו בתהליך הקמת ממשלת החירום ערב המלחמה ואת פועלו במהלכה.¹⁰⁴

התקבלות ללב הזיכרון הקולקטיבי. קיץ 1967 ציין שלב חדש בתהליך התמזגותו של הנרטיב הרוויזיוניסטי במטא-נרטיב הציוני. בימים שלאחר מלחמת ששת הימים שבו ועלו באחת לתודעה הישראלית עשרות אתרים היסטוריים, לאומיים ודתיים שנדחקו לשולי הזיכרון הלאומי-חילוני בשל ההשלמה עם הסטטוס קוו הטריטוריאלי שנוצר בשנת 1949. הופעתם של מחוזות זיכרון כה רבים בעקבות כיבושי צה"ל התיכה מחדש את הזיכרון הקולקטיבי וחוללה שינויים בתכניו ובגבולותיו. נדמה שהאתוס הציוני זכה לתחייה לאחר שנים של שחיקה, והמיתוסים הציוניים היו רלוונטיים עתה לא רק לדור האבות המייסדים אלא גם לדור הצעיר, שנשא על גבו את ההתמודדות עם חרדת ההמתנה ועם שמחת הניצחון המהיר.¹⁰⁵ במיתוס הציוני המתחדש של 1967 תמה הדרת גיבורי הימין והם אומצו אל הפנתאון הלאומי.

ההודעה על מינויו של בגין לשר התקבלה בעיצומו של שבוע רב חשיבות בלוח השנה של תנועת 'חרות'. מדי שנה בימים שקדמו לטקס האזכרה השנתי לחללי האצ"ל, שנקבע בכ"ג באייר, יום השנה לנפילתו של דוד רוזאל, עלו מנהיגי התנועה ופעיליה לקברים ולאנדרטאות של עולי הגרדום. כך שימרו בגין ותנועתו את תרבות הנגד שיצרו. בכל שנה כשעלה בגין לקברי עולי הגרדום, הבטיח לפקודיו המתים כי יבוא היום שיכובד בו זכרם בנוכחות נציג רשמי של מדינת ישראל וצבאה, ועם התמנותו לשר בלי תיק מיהר לממש את הבטחתו. במהלך ישיבת הממשלה ב-2 ביוני פנה מנהיג גח"ל בבקשה בעניין זה לשר הביטחון, ודיין הורה לשלוח יחידה צבאית לטקס השנתי שהתקיים לזכר עולי הגרדום בצפת וימיים מאוחר יותר.¹⁰⁶

103 דברי חזן מתוך: ברזילי (לעיל, הערה 12), עמ' 107.

104 ראו ריכוז של עשרות מכתבים מסוג זה: מ"ז, פ 20-3 / 6.

105 'הררי-רמג', משיח רכוב על טנק: המחשבה הציבורית בישראל בין מבצע סיני למלחמת יום הכיפורים, 1955-1975, תל אביב תשס"ב, עמ' 96-97, 116-118.

106 'חיילי צה"ל דיגלו נשקם על קבר הרוגי מלכות', מעריב, 5 ביוני 1967; מ' בגין, 'הפגישה ב-2 ביוני', שם, 2 ביוני 1972.

חיילי צה"ל דיגלו נשקם על קבר הרוגי מלכות

הצטרפותו לממשלה של מר מנחם בגין, יו"ר תנועת החירות, נתנה את אותותיה כבר אתמול, בעת אזכרה על קברם של שבעה הרוגי מלכות ב-20 ב-21. אתמול התגשמה נבואתו של מר בגין, שיבוא יום וחיילי צה"ל ידגלו את נשקם על קבר רותיהם של הרוגי מלכות ב-20 ב-21. אתמול, בפעם הראשונה בתולדות המדינה, דיגלה את נשקה במקום יחידת חיילים, חזן צבאי השמיע את תפילת אל מלא רחמים. בהעדרו של מר מנחם בגין – שהשתתף בשיבת הממשלה – קראה את דברו ח"כ אסתר רויאל-מאור. הטקס התחיל ב-קריאת פקודת היום על ידי מר מנחם שיף, ובדבריו ראש עיריית צפת. מר יעקב הופרט. ח"כ יעקב מרידור והיים לני-דאן, חברי מפקדת אצ"ל, ק-רובי הרוגי המלכות, הרב גד נבון, ראש עיריית צפת וזכאלף איש השתתפו באזכרה, במלאת 20 שנה להוצאתם להורג של שבעת הרוגי המלכות.

ב"חגר הגרדום"

„עמידתכם תהיה לנו לסמל בימי מיבתן גורליים אלה לעם ישראל” – אמר אתמול קצין המיבצעים של אצ"ל לשעבר, מר דן לבני, בטקס העליה ל-קברות הרוגי המלכות, בחדר הגרדום במבצר עכו. בטקס ה-קצר שמעו ותיקי האצ"ל בדי-ריכות את פקודת היום של כ"ו באייר, מפי משה שטיין. הוא אמר, כי זו הפעם הראשונה מועלית גבורת עולי הגרדום בכל בתי הספר, כחומר לימוד חובה.

ידעה על אודות השתתפות חיילי צה"ל בטקס השנתי לזכר עולי הגרדום, מעריב, 5 ביוני 1967

הלגיטימציה הגוברת לבגין, לאצ"ל ולגיבורי הימין זכתה לביטוי פואטי בעיצומה של המלחמה, כאשר חיים חפר פרסם בעמוד הראשון של 'דיעות אחרונות' את המקאמה 'היינו כחולמים'. חפר העמיד במרכז המקאמה מפגש בין דוד המלך לרבין, ומטכ"ל הניצחון. הוא שם בפיו של רבין רשימה ארוכה של גיבורים וסמלים יהודיים מכל הדורות שהשתתפו כביכול בניצחון במלחמת ששת הימים ובשחרור מזרח ירושלים. הוא הזכיר למשל את לוחמי מצדה ובר כוכבא, וכתב כי 'לידם צעדו כהולכים בסך / כל עולי הגרדום ולוחמי תש"ח / כל חללי הלח"ו והאצ"ל והפלמ"ח'.¹⁰⁷ טקסט זה של חפר, מראשי הכותבים שהיו מזוהים עם תנועת העבודה, הודפס מחדש ונקרא שוב ושוב בתקופה שלאחר המלחמה, וביטא את קבלת לוחמי האצ"ל והלח"ו, ובהם עולי הגרדום, אל לב האתוס הציוני, לצד נבחרי שלשלת הגבורה הציונית. התכת הנרטיב הרוויזיוניסטי לתוך המטא-נרטיב הציוני הושלמה רק לאחר המהפך, אך מלחמת ששת הימים העניקה תנופה לתהליך.¹⁰⁸

ניסוח שפה לאומית-דתית חדשה. מה שהחל כאיום צבאי בחזית הדרומית וכמשבר בעל אופי ביטחוני מובהק, התפתח עם פרוץ המלחמה לאירוע בעל משמעות היסטורית סמלית ולאומית וממד אידאולוגי עז. בגין ותנועתו חשו כי ההתרחשויות הדרמטיות במלחמת ששת הימים אימתו את הפרשנות שהציע

הימין הרוויזיוניסטי למטרות התנועה הציונית ולדרכי פעולתה, והוכיחו את צדקת טיעוניהם לאורך השנים, שהוצגו עד אז כחסרי כל בסיס מציאותי. המטרות הטריטוריאליות של התנועה הרוויזיוניסטית הושגו אמנם על ידי ממשלה בהנהגת תנועת העבודה, אך לא היה בכך כדי להעם את תחושת הניצחון ההיסטורי של תנועת 'חרות'. על רקע זה ביקשו הרוויזיוניסטים לקדם שפה ושיח שיגדירו מחדש את המציאות הישראלית. כבר בערבו של היום הראשון למלחמה דיבר בגין על 'המעשה הגואל הזה של העיר העתיקה'.¹⁰⁹ בישיבת הממשלה למחרת יצא נגד השימוש במונחים כיבוש או סיפוח בקשר לירושלים; במקום זאת 'הייתי אומר לגבי העיר העתיקה שהיא שוחררה', ו'אני מבקש מאוד להוסיף את

107 ח' חפר, 'היינו כחולמים', ידיעות אחרונות, 9 ביוני 1967. נדפס שוב: הנ"ל ומ' ינקו, מסדר הלוחמים, תל אביב 1968. 108 להרחבה ראו: א' גולדשטיין, גבורה והדרה: עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, ירושלים 2011, עמ' 269-270, 295-301. 109 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 5 ביוני 1967, בשעה 21:00, אה"מ, 6-א / 8164.

מנחם בגין מלווה את הרב אריה לוי בעת ביקור בכותל המערבי, יוני 1967 (מכון ז'בוטינסקי בישראל)

המילים: עיר־דוד – זו אמת לאמיתה'. הוא ביקש להעניק נופך מסורתי־לאומי לטקס הממלכתי שניסה, ללא הצלחה, לקיים בעיר העתיקה: 'שם נאמר "שהחיינו" ו"בשוב ה' את שיבת ציון" וכל מה שצריך לומר'.¹¹⁰ ביטוי מובהק של שיח הגאולה הדתי־לאומי שנקט בגין נשמע בעת ביקור הנהלת 'חרות' וותיקי האצ"ל והלח"י בשיירת ג'יפים, בעיצומה של המלחמה, בעיר העתיקה ובהר הבית. לאחר שבירכו את זלמן שז"ר על שזכה להיות נשיא מדינת ישראל הראשון בירושלים השלמה, המשיכה השיירה ליעדה המרכזי, הכותל המערבי,¹¹¹ בגין קרא שם פרקי תהלים בפני הקהל ונשא תפילה:

אלוהי אבותינו, אברהם יצחק ויעקב, אלוהי צבאות היה בעזרנו [...] היום הזה ניצבים אנו בפני הכותל המערבי, שריד בית תפארתנו בירושלים הגאולה, בעיר שחוכרה לה יחדיו ונישא תפילה מליבנו, כי ייבנה בית המקדש במהרה בימינו ועוד נבוא חברונה, היא קרית ארבע ונשתטח על קברותיהם של אבות האומה ועוד נלך בדרך אפרתה, בואכה בית לחם יהודה ונתפלל על קברה של רחל אמנו.¹¹²

מתפילה זו השתמעה מחיקת ההפרדה בין הלאומיות היהודית והציונות לבין הדת היהודית והמסורת היהודית.

בגין לא היה שבע רצון מהשם שניתן למלחמה: "מלחמת ששת הימים", יש אומרים הוא שם צנוע, אך לדעתי הוא פשטני מדי, כתב אל ישעיהו מחנאי, מוותיקי בית־ר. בגין היה ער לקושי 'לעמוד נגד מושג המשתרש והולך', אך ביקש לקדם שם חלופי, 'מלחמת הפרדות והישע', שנגזר ממה שראה

110 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 6 ביוני 1967, אה"מ, א-6 / 7919.

111 'הנהלת תנועת החרות אצל הנשיא', היום, 9 ביוני 1967; אמיכל־ייבין (לעיל, הערה 24), עמ' 264.

112 'דברים של השר מנחם בגין ברחבת הכותל המערבי בירושלים ביום כ"ט באייר תשכ"ז', אמ"מ"ב, P20-284.

כ'מהות ההיסטורית של המלחמה'.¹¹³ השם כיוון לשני מוקדים מרכזיים של הציונות כפי שתפס אותה: מוקד אחד היה שיח קטסטרופלי המדגיש את סכנת ההשמדה שריחפה מעל מדינת ישראל ערב המלחמה ואת האיום המתמיד שעמד לפתחם של אזרחיה; והמוקד האחר – שיח המציב את הציונות כצוערת על מסלול מית־היסטורי המוביל מחורבן לישועה.

הרטוריקה הזו, שכרכה יחד את הגורל היהודי, חרדת חורבן ושואה עם חזון גאולה ותקומה, נתפסה כזרה ומרוחקת כאשר נשמעה מפיו של בגין כמנהיג תנועה שולית ובשעה שהחברה הישראלית השלימה עם המציאות הטריטוריאלית שנקבעה בשנת 1949. אך כעת נשא בגין את הדברים כשר בממשלה ובשעה שהתחולל שינוי בזהות הישראלית. בחרדה הקיומית ששררה ערב המלחמה נמהלו זיכרון השואה והתייחסות מחודשת לגורל היהודי הגלותי, ולאחר המעבר המהיר להישגים צבאיים גדולים גאתה אופוריה רבת עֶצְמָה. בנסיבות אלה התקבלה הרטוריקה של 'חרות' יותר מאי פעם בקבוצות שונות בחברה הישראלית.

יתרה מזאת, נדמה היה שפרצו אל פני השטח ממדים חבויים ומושתקים בתודעה הציונית והישראלית שתאמו את השקפת הימין ואת סדר היום שביקש לקדם. ההתרפקות הרגשנית של חיילי צה"ל על אבני הכותל והצגתם כנוגעים 'הישר לתוך ליבה של ההיסטוריה היהודית' והנהירה ההמונית של אזרחים לאזורי יהודה ושומרון ('ארץ התנ"ך') לאחר המלחמה, סימלו את פריצת הממד היהודי שהיה חבוי בחברה הישראלית ואת הלגיטימציה הגוברת למרכיב הדתי בזהות הלאומית.¹¹⁴ כל אלה תאמו את השיח הימני־לאומי־מסורתי שביטא בגין בעשרות שנות מנהיגותו והחישו את הסרת המחיצות בינו לבין השיח הישראלי השגור בפי כול.

ארץ־ישראל השלמה כבסיס לצבירת כוח פוליטי. ההתרחשות ההיסטורית תרמה להפרת איזון עדין שהתקיים בתודעה הציונית ובחברה הישראלית בתחומים שונים, ובהם האיזון בין כוח למוסר, בין רומנטיקה לאומית לראליזם, בין הממד האוניוורסליסטי לפרטיקולרי ובין ביטחון עצמי לזהירות ואיפוק. הצדקת השימוש בכוח גברה, והנטייה לפשרה ולפרגמטיות נחלשה.¹¹⁵ במדינה הקטנה והפרגמטית, שהייתה בעלת שאיפות אך אחוזה עמוק במציאות ובמגבלותיה, נועד לימין תפקיד שולי למדי, ובשנת 1966 נדמה היה שעליו להתקרב אל הזרם הציוני המרכזי ולנתב את פעולותיו יותר ויותר לזירת מדיניות הפנים. במדינה שכבשה שטחים נרחבים ושלטה עליהם לאורך זמן, ושהייתה בעלת עֶצְמָה צבאית מוכחת ותפיסה הולכת וגוברת שביכולתה לממש מדיניות המנוגדת לעמדת המעצמות, עתיד היה הימין הציוני לזכות למקום מרכזי, והוא שב ומיקד את פועלו בענייני חוץ וביטחון.

בקץ 1967 התברר כי משאות הנפש הגלויות של הימין הציוני דומות למהאויים שהיו חבויים בעומק הממלכתיות הישראלית. בעקבות הניצחון הצבאי במלחמת ששת הימים הפך עקרון שלמות המולדת מרעיון סהרורי – שגם השותפים הפוטנציאליים של 'חרות' חששו שהיא עלולה להוביל

113 ראו לעיל, הערת המחבר.

114 נאור (לעיל, הערת המחבר), עמ' 24–29.

115 א' כהן, 'ישראל כחברה פוסט־ציונית', ד' אוהנה ור' ויסטריך (עורכים), מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, תל אביב תשנ"ז, עמ' 156–157.

את מדינת ישראל להרפתקנות צבאית שתסכן את יציבותה – להשקפת עולם מקובלת בקבוצות גדולות ומגוונות בחברה הישראלית. הסטטוס קוו הטריטוריאלי החדש תאם בפעם הראשונה את האידאולוגיה ואת הרטוריקה של הימין ולא עמד בסתירה להן. עקרון שלמות המולדת הפך בן יום מאידאולוגיה של שינוי לאידאולוגיה של סטטוס קוו.¹¹⁶ השילוב של טיעונים לאומיים-מסורתיים-היסטוריים מזה ושל טיעונים ביטחוניים מזה העניק לתפיסת שלמות המולדת כוח פוליטי ופסיכולוגי מהמעלה הראשונה, והפך אותה מגורם המגביל את צבירת הכוח של הימין הציוני למנוף לגיוס תמיכה ועצמה. בגין ומפלגתו החלו לתפוס מקום מרכזי בהובלת המאבק על ארץ-ישראל השלמה, לצד גורמים פוליטיים מלב מסד תנועת העבודה, כמו אנשי הרוח שיסדו את 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה'. לכיבושי קיץ 1967 היה תפקיד חשוב בהאצת תהליכי השינוי בתוך המפד"ל ולראשית התפוררות הברית ההיסטורית בינה לבין תנועת העבודה. בהדרגה גבר שיתוף הפעולה של בגין וחבריו עם חוגי הצעירים והאקטיוויסטים בציונות הדתית, סביב נושא השטחים. תהליך זה הגדיל את מרחב התמרון הפוליטי של הימין הציוני ובעיקר את יכולתו לגבש קואליציה חלופית לזו של תנועת העבודה. העובדה שבתקופת ההמתנה התהדקה הברית בין גח"ל למפד"ל דווקא על רקע תפיסות מתונות ומאופקות נשכחה, ונותרה רק כתזכורת לאירוניה המתלווה לעתים להיסטוריה או כרמז מקדים ליצירת קווי מתאר חדשים במערכת הפוליטית הישראלית. הפיכתו של הפולמוס הפוליטי על סוגיית ארץ-ישראל השלמה לנושא המרכזי בסדר היום הציבורי והזיהוי של עמדות בגין עם הדאגה לאינטרס הביטחוני הישראלי, עתידים היו לסייע לו להוביל מערך מפלגתי רחב יותר של מפלגות, בדמות 'הליכוד', שהוקם בשנת 1973. התמורות הדמוגרפיות בחברה הישראלית והתרחבות הסדקים בהגמוניה של תנועת העבודה סללו את דרכו של הימין לשלטון ומאוחר יותר להפיכתו לדומיננטי בחברה הישראלית. אולם נראה כי מלחמת ששת הימים הייתה הרגע שבו נולדו מחדש בגין והזרם שהנהיג ככוח פוליטי ממשי במדינת ישראל.

ידיעה על אודות התרחבותה של 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה', מעריב, 30 באוגוסט 1967

116 נאור (לעיל, הערת המחבר), עמ' 27.